



Bir Kaçar Şehzadesinin Tarihçilik Deneyimi: İmamkulu Mirza'nın Şah İsmail Üzerine Bilinmeyen Bir Eserinin Tanıtımı ve Değerlendirilmesi

Namiq Musalı*

ORCID:0000-0003-1291-8380

Öz

Bediüzzaman Mirza'nın oğlu İmamkulu Mirza (ö. 1881), Kaçar hanedanının az bilinen şehzadelerindendir. Bu bağlamda onun kendi ağabeyi olan ünlü tarihçi ve coğrafyacı Nadir Mirza'nın gölgesinde kaldığını söyleyebiliriz. İmamkulu Mirza, hayatının büyük bir bölümünü Tebriz'de geçirmiştir. Onun tarih konusunda Farsça iki eseri elyazması şeklinde günümüze ulaşmıştır. Adı geçen şehzadenin bu yönde ilk çalışması, Şah İsmail'in tarihini anlatan eseridir. Söz konusu eser, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi'nde bulunan bir mecmua içinde yer almaktadır. Yazarın ikinci eseri ise ölümünden az önce tamamladığı Kaçarların tarihine dair kitabıdır. Bu kitabın yazma nüshası ise İran Milli Kütüphanesi'ne mahsustur. Makalemizde İmamkulu Mirza'nın ilk eseri olan “Târîh-i Şâh İsmâ'îl” üzerine bilgi verilmiş ve bu eser, tarihî bir kaynak olarak incelenmiştir. Söz konusu eser, Nadir Mirza'nın isteği üzerine tertip edilmiş ve klasik tarihçilik üslubunda yazılmıştır; mukaddimeden ve 26 bölümden oluşmaktadır. Yazar, Safevî ve Osmanlı kaynaklarından yararlanmış, yeri geldiğinde basitçe karşılaştırmalar ve analizler yapmıştır. Eserinde Şah İsmail'i “Alparslan mülkünün varisi” diye nitelendiren Kaçar şehzadesi, bu vesile ile İran'da yüzyıllarca süregelen Türk hâkimiyetini bir bütün olarak ele almıştır.

Anahtar kelimeler: Kaçarlar, Safevîler, Farsça tarihçilik, Elyazması

Gönderme Tarihi: 05/01/2020

Kabul Tarihi:25/03/2020

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-Mail:
namiq.musali@gmail.com

**Historiographical Experience of a Qajar Prince:
Description and Evaluation of an Unknown Work by Imam-Quli
Mirza on Shah Ismail**

Namiq Musalı

ORCID:0000-0003-1291-8380

Abstract

Imam-Quli Mirza (d. 1881), the son of Badi al-Zaman Mirza, is one of the lesser-known princes of the Qajar dynasty. In this context, we can say that he remained in the shadow of his older brother, the famous historian and geographer Nadir Mirza. Imam-Quli Mirza spent most of his life in Tabriz. Two of his Persian writings on history are preserved in the form of manuscripts. His first work in this direction is a chronicle on the history of Shah Ismail. The work is inside one manuscript book in the library of the Islamic Consultative Assembly of Iran. The second work of the author, a book about the history of Qajars, which he finished shortly before his death. The manuscript of this book belongs to the Iranian National Library. In our article, information was given about the first work of Imam-Quli Mirza (“Tarikh-i Shah Ismail”) and this work was considered as a historical source. The book was compiled at the request of Nadir Mirza and was written in the style of classical historiography. It consists of an introduction and 26 chapters. The author used the Safavid and Ottoman sources and, if necessary, made simple comparisons and analyses. The Qajar prince, who describes the Shah Ismail as “the heir to Alparslan’s domain”, thus determines that the centuries-old Turkic rule in Iran is a single whole process.

Keywords: Qajars, Safavids, Persian historiography, Manuscript

Received Date: 05/01/2020

Accepted Date: 25/03/2020

**Историографический опыт одного Каджарского принца:
Описание и изучение одной неизвестной работы Имам-кулы
Мирзы об истории шаха Исмаила**

Резюме

Имам-кулы Мирза (ум. 1881), сын Бади аз-Замана Мирзы, является одним из менее известных принцев Каджарской династии. В этом контексте можно сказать, что он остался в тени своего старшего брата, известного историка и географа Надира Мирзы. Имам-кулы Мирза провел большую часть своей жизни в Тебризе. Две его персидские сочинения по истории сохранились в форме рукописей. Его первая работа в этом направлении является хроника по истории шаха Исмаила. Рассматриваемая работа находится внутри одного рукописного сборника в библиотеке Исламского консультативного собрания Ирана. Вторая работа автора, книга об истории Каджаров, которую он закончил незадолго до своей смерти. Рукопись этой книги принадлежит Иранской национальной библиотеки. В нашей статье была дана информация о первой работе Имам-кулы Мирзы («Тарих-и Шах Исмаил»), и эта работа была рассмотрена как исторический источник. Книга была составлена по просьбе Надира Мирзы и написана в стиле классической историографии; она состоит из введений и 26 глав. Автор использовал Сефевидские и Османские источники и, при необходимости, провел простые сравнения и анализы. Каджарский принц, который описывает шаха Исмаила как «наследника домена Алпарслана», таким образом, определяет, что многовековое тюркское господство в Иране является единым целым процессом.

Ключевые слова: Каджары, Сефевиды, персидская историография, рукопись.

Получено: 05/01/2020

Принято: 25/03/2020

Giriş

Kaçarlar, İran'a hükmetmiş olan son Türk hanedanıdır. Bu sülalenin 1796-1925 yılları arasında sürmüş olan hâkimiyeti İran üzerinde Gaznelilerden itibaren başlamış olan Türk egemenliğinin son aşamasını oluşturur. Belirgin bir kavmî şuura sahip olan Kaçarlar, Türk tarihine (özellikle de kendilerinden önce İran'ı yönetmiş olan Türk hanedanlarının tarihine) ilgi duymuşlardır. İran'daki bin yıllık Türk hâkimiyetinin en uzun süreli iktidarı olan Safevî Devleti'nin tarihi de bu bağlamda dikkatten kenarda kalmamıştır. Kaçar döneminde yazılan genel tarih eserlerinde Safevî Devleti'ne özel bir yer verilmekteydi. Kaçar oymağının Safevî tarihi içinde aktif rol alması da bu süreci olumlu bir biçimde etkilemiştir. Kaçar devri yazarları, Safevî hükümdarları arasında I. Şah İsmail'e özel bir dikkat göstermişlerdir. Macera ve gerilim dolu hayatı, çok genç yaşlarında bir tarikat şeyhi iken devlet kurması, defalarca komutası altındaki az sayıda kuvvetle büyük orduları yenmesi, savaflara bizzat katılarak kahramanlık sergilemesi, yüksek edebî değere sahip şiirler yazması sayesinde Şah İsmail, çok sayıda halk destanlarına ve vakayinamelere konu olmuştur. Kendi rakibi Yavuz Sultan Selim'in hayatı ve faaliyetleri üzerine zengin bir "Selimname" literatürü meydana geldiği gibi, Şah İsmail hakkında da bir dizi destanlar, mesneviler ve kronikler ortaya çıkmıştır. "Şah İsmail ve Taçlı Hanım", "Şah İsmail ile Gülizar Hikâyesi" gibi halk destanları, Abdullah Hâtifi'nin "İsmailname" ve Mirza Muhammed Kasım Günâbâdî'nin "Şahname-i İsmail" isimli mesnevileri, İbrahim Eminî Herevî'nin "Fütûhât-ı Şâhî", Hayati Tebrizî'nin "Tarih", Bicen'in "Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkirân", meçhul bir müellifin "Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl" veya "Târîh-i Âlemârâ-yı Safevî" başlıklı vakayinameleri münhasır olarak Şah İsmail'in tarihini ile alan eserlerdendirler. Özellikle de Azerbaycan Türkleri ve Anadolu Alevileri arasında adeta efsanevi bir kahraman olarak görülen Şah İsmail'in tarihine olan merak, Safevî devrinden sonra da devam etmiştir. Bu ilginin örneklerinden biri de Kaçar şehzadesi İmamkulu Mirza tarafından telif edilmiş ve günümüze kadar yazma nüsha hâlinde ulaşmış olan Şah İsmail Tarihi'dir. Makalemizde söz konusu nüshayı tarihçilik açısından incelemeyi ve tanıtmayı düşünüyoruz. Şunu da belirtelim ki mevzubahis eser, Kaçar döneminde Şah İsmail'in tarihini ele alan tek çalışma değildir. İmamkulu Mirza'nın Şah İsmail'den

övgü ile bahseden bu eserin yanı sıra Kaçar sarayında mütercim olarak çalışan Erzurumlu Muhammed Arif İspanakçı Paşazade (ö. 1310/1893), “İnkılâbü’l-İslâm Beyne’l-Havâs ve’l-‘Avâm” adlı eserini Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesine adanmış ve bu yapıtında her iki tarafı eleştirel bir bakış açısından ele almıştır.

1. İmamkulu Mirza Kaçar’ın Hayatı ve Faaliyetleri

İran’ı yönetmiş olan diğer Türk sülaleleri ile mukayesede Kaçar hanedanı üyelerinin tezkire ve tarih yazımına çok daha fazla ilgi duydukları bilinen bir gerçektir. Şöyle ki dokuz Kaçar şehzadesinin (Mahmud Mirza, Seyfûddeve Sultan Muhammed Taki, Behmen Mirza, Hülagü Mirza, Hudaverdi Han, Muhammed Bakır Han, Haydarkulu Mirza, Muhammedkulu Mirza, Ali Rıza Mirza) şüara tezkiresi tertip ettikleri söz konusudur¹. Bunun yanı sıra Mahmud Mirza, Muhammedkulu Mirza Mülkârâ, Alikulu Mirza İ’tizâdüsaltana, Cihangir Mirza, Behmen Mirza, Nadir Mirza, Ferhad Mirza ve Zillü’s-Sultan gibi Kaçar şehzadelerinin de tarihî eserler yazdıkları malumdur.² Tarihçilik alanında kaleminin gücünü sınamış olan Kaçar şehzadelerinden biri de İmamkulu Mirza’dır. Onun babası Sahib-i İhtiyar lakaplı Bediüzzaman Mirza, Feth Ali Şah Kaçar’ın dördüncü oğlu olan Mülkârâ lakaplı Muhammedkulu Mirza’nın oğludur. İmamkulu Mirza hakkında malumat kısıtlı olup, onun hakkında bilgilere İngiliz oryantalist C. A. Storey’in “Persian Literature” adlı kitabının Rusça çevirisine Y. E. Bregel tarafından yapılmış olan eklemeler ve İranlı araştırmacı S. Salur’un bir makalesi aracılığıyla ulaşılmış bulunuyoruz.³ Bu eserlere binaen mezkûr şehzadenin ağabeyi, “Târîh ü Coğrâfi-i Dârüssaltana-i Tebriz” adlı eseri ile ün kazanmış olan Nadir Mirza’dır (1242-1303 / 1827-1885). İmamkulu Mirza’nın doğum tarihi net olarak bilinmese de o, Nadir Mirza’nın küçük kardeşi olduğu için 1242 / 1827 yılından sonra dünyaya gözlerini açmış olmalıdır. Bediüzzaman Mirza’nın ailesinin 1252 / 1836 yılından itibaren Tebriz’e taşındıkları ve orada yaşadıkları bellidir.⁴ İmamkulu Mirza da ömrünün büyük bir kısmını Tebriz’de geçirmiştir. Sözüünü ettiğimiz şehzadenin Kaçar sülalesi tarihine dair yazmış olduğu eserin müsvettesini onun ricası üzerine istinsah etmiş olan amcası oğlu Murtaza Mirza Kaçar, onu şu şekilde tanıtmaktadır: “Gizli saklı

¹ Vüsale Musalı, “Tezkireciler Hanedanı”, *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Dergisi* 2, sy. 3 (2014): 179-192.

² Simâ Sâlûr, “Târîh-nevîsî-i Şâhzâdegân-ı Kâcârî: Nümûneyî ez Nesebnâme-i İl-i Kâcâr, Nümûneyî ez Târîh-nevîsî”, *Peyâm-ı Bahâristân* 2/2, sy. 7 (1389): 231.

³ Charles Ambrose Storey, *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*. Perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel, Moskva: Glavnaya Redaksiya Vostochnoy Literaturı, 1972, 3: 1487; Sâlûr, “Târîh-nevîsî-i Şâhzâdegân-ı Kâcârî...”, 231-252.

⁴ Sâlûr, “Târîh-nevîsî-i Şâhzâdegân-ı Kâcârî...”, 232.

kalmasın ki bu kitabın yazarı olan müverrih İmamkulu Mirza cenapları, Sâhib-i İhtiyar lakaplı Bediüzzaman Mirza'nın, o da Mülkârâ lakaplı Muhammedkulu Mirza'nın, o da cennetmekân hakan olan rahmetli Feth Ali Şah'ın oğludur. Müverrih cenapları bilgili ve erdemli bir şehzade olup, güzel ahlâka vs. beğenilen sıfatlara sahipti. Hakikaten de Azerbaycan şehzadeleri arasında eşi benzeri olmayan ve her yönüyle mükemmel bir insandı". Yine Murtaza Mirza'nın kayıtlarına göre, İmamkulu Mirza 22 Rabiulahir 1298 / 24 Mart 1881 gecesinde Tebriz'de vefat etmiştir.⁵ İmamkulu Mirza'nın tarihçilik faaliyetinden bahseden yazarlar sadece bir eserinin – vefatından az önce, 1298 yılının Muharrem / 1880 yılının Aralık ayında tamamladığı "Târîh-i Kâcârîyye"nin adını anmışlardır. Bahsi geçen Farsça eserde olaylar Muhammed Şah'ın saltanatı dönemine (1834-1848) kadar anlatılmıştır.⁶ Bu yapıtında müellif, Abdürrezzak Bey Dünbüli'nin "Me'âsir-i Sultaniyye", Alikulu Mirza İ'tizâdüsaltana'nın "İksirü't-Tevârîh", Ebü'l-Kasım Senâî Ferâhânî'nin "Şemâ'il-i Hakan" isimli eserine vs. mehazlara başvuru yapmış, ayrıca hayatı müddetinde vuku bulan gelişmeleri de kendi anlarından yola çıkarak aktarmıştır. "Nesebnâme-i İl-i Kâcâr" adıyla da tanınan söz konusu eser 42 bölümden oluşmaktadır. Eserde Oğuz Han ve evlatlarının hikâyesi anlatıldıktan sonra Kaçar oymağının tarihteki rolüne temas edilmiş ve Kaçar hanedanının saltanatı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Bu kaynağın yegâne nüshası 193 varaktan ibaret olup, yazarın amcası oğlu olan Murtaza Mirza tarafından şikeste nestalik hattıyla Tebriz'de istinsah edilerek, 3 Cemaziyülevvel 1298 / 3 Nisan 1881 tarihinde tamamlanmıştır. Bu eseri inceleyen S. Salur, İmamkulu Mirza'nın ağabeyi Nadir Mirza'ya göre daha düşük bir eğitim seviyesine sahip olduğunu ve bu hususun onun tarih yazımını da etkilediğini ifade etmiş, "Nesebnâme-i İl-i Kâcâr"da basitçe ve avamca bir stille karşılaştığını öne sürmüştür.⁷ Sözünü ettiğimiz eserde şehzade, Kaçarların şeceresinin dayandığı Türk b. Yâfet'in soyunun anlatımı ile konuya başlar, ardından Oğuz Han'a ulaşır, onun evlatlarını, 24 kola ayrılan Oğuz boylarının tarihini ve bunların İran tarihindeki rollerini, özellikle de Kaçarların faaliyetlerini uzunca anlatır. Eserdeki bazı başlıklar şu şekildedir: "Oğuz evlatlarının zikri"⁸; "Oğuz Han'ın ikinci oğlu olan Ay Han'ın evlatları"⁹; "Yılduz Han evlatları"¹⁰; "Oğuz'un dördüncü oğlu Gök Han'ın evlatları"¹¹.

⁵ Sâlûr, "Târîh-nevîsî-i Şâhzâdegân-ı Kâcârî...", 233-234.

⁶ Seyyid Abdullah Envâr. *Fihrist-i Nüshah-ı Hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, Tahran: Kitâbhâne-i Millî-i İran, 1369, 449; Storey, *Persidskaya literatura*, 3: 1487.

⁷ Sâlûr, "Târîh-nevîsî-i Şâhzâdegân-ı Kâcârî...", 231-252.

⁸ İmamkulu Mîrzâ Kâcâr, *Târîh-i Kâcârîyye*, İran Milli Kütüphanesi, nr. F-914, s.47.

⁹ Kâcâr, *Târîh-i Kâcârîyye*, 53.

¹⁰ Kâcâr, *Târîh-i Kâcârîyye*, 53.

Bu gibi bilgiler, İmamkulu Mirza'nın Türk-Oğuz kimliğine ve tarihine kayıtsız kalmadığını göstermektedir.

Fakat İmamkulu Mirza'nın tarihçilik faaliyeti sadece “Târîh-i Kâcâriyye” ile sınırlı değildir. Onun I. Şah İsmail'in tarihine adanmış Farsça bir diğer eseri, araştırmacıların dikkatinden kenarda kalmış ve şimdiye kadar tetkik edilmemiştir. Makalemizin ilerideki bölümlerinde bu kaynağın dış ve iç tenkidini gerçekleştirmeyi amaçladık.

2. Nüshanın Tavsifi ve Muhtevası

İmamkulu Mirza'nın I. Şah İsmail hakkında yazdığı eser, Tahran şehrindeki İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi'ne mahsus olan 6314 No'lu yazma mecmua dâhilinde günümüze ulaşmıştır. Söz konusu mecmua, Avrupa üretimi kâğıtlar üzerine 1298 / 1881 yılında Ali Ekber adlı bir kâtip tarafından nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Toplam 355 varaktan oluşan ve 33 x 20,5 cm ebadında olan elyazması kitap, kırmızı deri kapak içine alınmıştır. Mecmua içinde Farsça üç farklı eser yer almaktadır. İlk iki risalede resimlerin yeri boş bırakılmıştır ve yer yer Nadir Mirza Kaçar tarafından derkenar yazılmıştır.¹² Her bir risalenin varakları 1'den başlayarak numaralandırılmıştır ve bu numaralar, yazma nüshalarda görülen geleneksel numaralandırma biçimine aykırı olarak sol taraftaki sayfada değil, sağ taraftaki sayfada yer almaktadırlar. Bu yüzden biz, varakların numara yazılmış olan tarafını “b” (örneğin, 10b), aynı varağın daha önce yer alan numaralandırılmamış sayfasını ise “a” (örneğin, 10a) diye işaretlemeyi uygun bulduk. Mecmuada eserler aşağıdaki sırayla istinsah edilmişlerdir:

1. “Tercüme-i Nakşe-i Mikyâsî ve Musavver-i Sitâregân ü Zemîn” (Yıldızların ve Yeryüzünün Mikyaslı ve Resimli Haritasının Tercümesi) – Nâsireddin Şah Kaçar döneminin (1848-1896) meşhur mütercimlerinden ve veliaht Muzaffereddin Mirza'nın hassa kâhyası (pîş-hıdmet-i hassa) olan Ali Bahş Kaçar tarafından Fransızcadan tercüme edilmiş olan bir eserdir. Bu risale, mecmuanın ilk 46 varağını kapsamaktadır.¹³

2. “Esrârü'l-Vücûd” (Varlık Sırları) – yine Ali Bahş Kaçar tarafından Muzaffereddin Mirza'nın emri üzerine Fransızcadan “Livre d'Or” (Altın Kitap) adlı çalışmanın tercüme edilmesi sonucunda meydana gelmiş olan çeviri bir eserdir. Tabiat

¹¹ Kâcâr, *Târîh-i Kâcâriyye*, 64.

¹² Abdülhüseyn Hâirî, *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Meclis, 1350, 19: 299-303.

¹³ Ali Bahş Kâcâr, *Tercüme-i Nakşe-i Mikyâsî ve Musavver-i Sitâregân ve Zemîn*, İran İslâmî Şûrâ Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/1, vr. 1b-46a.

ve insanlık tarihini ele alan bu eser beş bölümden ibaret olup, son bölümünde ünlü bilginlerin, seyyahların, kâşiflerin ve en nihayetinde Antik Çağ'dan XIX. yüzyıla dek bazı önemli padişahların ve komutanların (Büyük İskender, Jül Sezar, Şarlman, Büyük Petro, Büyük Friedrich, George Washington, Napolyon) biyografilerine yer verilmiştir. Eserin çevirisi 1291 / 1874 tarihinde tamamlanmıştır. Mecmuada bu risalenin istinsahı ise 25 Safer 1298 / 27 Ocak 1881 tarihinde sona ermiştir. Söz konusu eser, fiilî olarak mecmuanın 47b ila 322b varakları arasında yer almışsa da, daha önce belirttiğimiz üzere mecmuada tek bir ardışık numaralandırma usulüne riayet edilmeyip, her bir risale 1'den başlayarak numaralandırılmıştır.¹⁴

3. İmamkulu Mirza Kaçar tarafından yazılmış olan ve I. Şah İsmail'in tarihinden bahseden son risale, mecmuada üçüncü sırada yer almaktadır. 32 yapraktan oluşan eser, elyazması mecmuanın fiilî olarak 324b-355a varaklarına yazılmıştır.¹⁵ Her ne kadar Meclis Kütüphanesi'nin kataloğunda söz konusu risale "Târîh-i Şah İsmail" (Şah İsmail Tarihi) veya "Zeyl-i Esrârü'l-Vücûd" (Varlık Sırlarına İlave) adları ile yer almışsa da, yazarın kendisi bu çalışmasını bir yerde "Târîh-i Şah-ı Safvet-nejâd Şah İsmail-i Safevî" (Tertemiz Kökene Sahip Bir Şah Olan Şah İsmail Safevî'nin Tarihi), diğer bir yerde ise "Târîh-i Vakâyi-i Şah-ı Safevî-nejâd es-Sultan Şah İsmail Bahadır Han" (Safevî Kökenli Bir Şah Olan Sultan Şah İsmail Bahadır Han'ın Vakalarının Tarihi) diye anmaktadır¹⁶. Biz, bu makalemiz kapsamında ilgili kaynağın ismini sadeleştirerek "Şah İsmail Tarihi" şeklinde zikredeceğiz.

Risalenin ilk ve son cümleleri aşağıdaki şekildedir.

Başlangıcı:

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه سيدنا و نبينا محمد و اله اجمعين الطيبين الطاهرين

Bitişi:

امر بر قتل او فرمودند و قورچیان در همان لحظه او را پاره پاره کردند والسلام خیر ختام ۸ ۹ ۲ ۱

Eser, mukaddimededen ve 26 bölümden ibarettir. Mukaddime kısmında yazar, öncelikle Allah'a hamdettikten, Peygamber Efendimize, onun soyuna ve Hz. Ali'ye

¹⁴ Ali Bahş Kâcâr, *Esrârü'l-Vücûd (Tercüme-i Livre d'Or)*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/2, vr. 1b-276b.

¹⁵ İmamkulu Mirza Kâcâr, *Târîh-i Şah İsmail (Zeyl-i Esrârü'l-Vücûd)*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/3, vr. 1b-32a.

¹⁶ Kâcâr, *Târîh-i Şah İsmail*, vr. 2a.

salavat getirdikten sonra Kaçar hanedanından olan Nâsireddin Şah'ı övmeye başlar. Yazarın bir hayli abartılı bulduğumuz iddiasına göre, devranın havadisinin serseri rüzgârı yüzünden sararıp solmuş İran mülkü Nâsireddin Şah'ın saltanatı devrinde inkişafa geçerek cennet misali bir yere dönüşmüş ve bu gelişimin bir sonucu olarak ülkenin farklı vilayetlerinin insanları ilim ve sanatla uğraşmaya başlamışlardı. Yazar, özellikle de bu alanda Kaçar saltanatının veliaht merkezi olan Azerbaycan memleketinin olumlu anlamda seçildiğinin altını çizmekte ve burada veliaht Muzafferredin Mirza'nın himayeleriyle Ali Bahş Mirza b. İskender Mirza b. Abbas Mirza b. Feth Ali Şah Kaçar tarafından “Teşrîhü'l-Ebdân” ve “Livre d'Or” adlı eserlerin Fransızcadan Farsçaya çevrildiğini belirtmektedir. İmamkulu Mirza'nın “sahib-i seyf ve'l-kalem” (kılıç ve kalem sahibi) diye övdüğü ağabeyi Nadir Mirza, “Livre d'Or” adlı eserin çevirisi ile tanışmış ve özellikle de oradaki padişah hikâyelerini beğenmişti. Bu yüzden Nadir Mirza, “bende-i hâksâr” İmamkulu b. Bediüzzaman Kaçar'a önceleri İran'a hükmetmiş olan Emir Timur, Şah İsmail ve Nadir Şah Afşar gibi yüce şan sahibi olan hükümdarların her biri hakkında “Livre d'Or”daki biyografiler tarzında kısa risaleler kaleme almasını buyurmuştu. Bunu düşünen İmamkulu Mirza, ilk olarak I. Şah İsmail'in tarihini yazmaya karar vermiştir.¹⁷

“Livre d'Or”un çevirisin 1874 yılında tamamlandığını, İmamkulu Mirza'nın ise “Târîh-i Kâcâriyye”yi 1880 yılında yazıp bitirdiğini, bu eseri telif ettikten kısa bir süre sonra da vefat ettiğini göz önünde bulundurursak, onun “Şah İsmail Tarihi”ni 1874-1880 arasında kaleme aldığını söyleyebiliriz. Böylece “Şah İsmail Tarihi”, İmamkulu Mirza'nın tarihçi sıfatıyla ilk deneyimidir. Ayrıca mecmuada ikinci sırada yer alan “Livre d'Or” tercümesinin (“Esrârü'l-Vücûd”) istinsahı 1881 yılı Ocak ayı sonlarında bittiğine göre bunun hemen ardından yer alan “Şah İsmail Tarihi”nin de aynı yılın ilerleyen günlerinde veya haftalarında istinsah edildiği muhtemeldir. Böylece bu kaynağın günümüzde bilinen yegâne nüshası, yazarın yaşadığı Tebriz şehrinde, belki de onun daha hayatta olduğu günlerde ve hatta onun kendi müsveddesinden kopyalanmıştır. Bu yönüyle elimizdeki nüsha, yazarın iradesini daha doğru yansıtması bakımından da değerli olmalıdır.

Mukaddimenin sonlarında İmamkulu Mirza, bu eseri telif etmedeki maksadının âlimlerin, sâlihlerin, mutasavvıfların ve bâtın ehlinin ahvâlini değil, kudret sahibi sultanların tarihini yazmak olduğunu belirterek, Safevî soyunun siyasal hâkimiyet

¹⁷ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 1b-2a.

iddiasında bulunan ilk temsilcisi sıfatıyla Şeyh Cüneyd'in hayatının anlatımına geçiyor. Böylece yazarın kendi itirafına göre o, klasik tarihçiliğe özgü bir şekilde askerî-siyasi olaylar üzerinden bir tarih anlatımı yöntemini benimsemiş bulunuyor.

Risaledeki bölüm başlıkları aşağıdaki şekilde sıralanmışlardır:

1. Sultan Cüneyd'in Hasankeyf'e gelişinin zikri (vr. 3b-4a);
2. Sultan Cüneyd'in Şirvan ve Taberseran'da öldürülmesi ve Sultan Haydar'ın onun yerine oturmasının zikri (vr. 4a-b);
3. Sultan Haydar'ın evlatlarının zikri (vr. 4b-5a);
4. Sultan Ali Mirza'nın şehid olması ve şahın Gilan tarafa kaçmasının zikri (vr. 5a-6a);
5. Şehzadelerin Gilan'a gitmelerinin zikri (vr.6a-7a);
6. Şah İsmail Bahadır Han'ın muhaliflere karşı savaşma ve İran saltanatını ele geçirme azmiyle Lahican kalesinden çıkmasının zikri (vr. 7a-8a);
7. Süleyman gibi şanlı olan Sahipkiran Hakan'ın Allah'ın yardımı ve inayeti ile kışlak yurdundan Erdebil tarafına hareket etmesinin zikri (vr. 8a-9b);
8. Müeyyid ve müceddid şahın kendi ulu atalarının kabirlerini ziyaret etmek üzere harekete geçmesinin zikri (vr. 9b-10a);
9. Sahipkiran Sultan'ın Erzincan tarafa yönelmesinin ve Türkmen Sultan Hüseyin Bârânî ile görüşmesinin zikri (vr. 10a-11a);
10. Süleyman gibi şanlı olan Sahipkiran'ın Şirvan tarafa hareket etmesi (vr. 11a-b);
11. Hür Şahenşah'ın (özgür şahlar şahının) sandal ve gemi kullanmaksızın Kür (Kura) ırmağını geçmesi (vr. 11b-12a);
12. Bahtiyar Hakan'ın Ferruh Yesar ile muharebesi beyanında (vr. 12a-13a);
13. Şirvanlıların ahvalinin ardı ve Ferruh Yesar'ın oğlu Şeyh İbrahim'in hâlinin zikri (13a-b);
14. Süleyman gibi şanlı sultanın Elvend Sultan Türkmen ile muharebesinin ve Azerbaycan memleketlerinin ele geçirilmesinin zikri (vr. 13b);

15. Azerbaycan memleketinin ele geçirilmesinin ve Şia mezhebinin yaygınlaştırılmasının zikri (13b-15a);
16. Rüstendar ve Firuzkûh kalelerinin fethi ve Emir Hüseyin Kiya Çelâvî'nin katlinin zikri (vr. 15a-b);
17. Muhtasar olarak Tebes katliamının zikri (vr. 15b-16a);
18. 912 senesinin olayları, emirlerin Kürt Şer Sarım ile muharebesi ve âdil sultanın Alaüddeve Dulkadir'i yok etmek üzere sefere çıkması (vr. 16a-18b);
19. Hasep ve nesep sahibi olan Şahenşah'ın ikbal pençesi ile Irak-ı Arab'ı fethetmesinin zikri (vr. 18b-20a);
20. Horasan'ın fethi ve Şeybek Han diye meşhur olan Muhammed Han'ın katlinin zikri (vr. 20a-24a);
21. Özbeklerin antlaşmayı ihlal etmeleri, Maverâünnehir ve Horasan'da kargaşanın meydana gelmesi ve Emir Necm-i Sâni'nin katlinin zikri (vr. 24a-25a);
22. Horasan seferi ve Türkistan padişahının katlinin zikri (vr. 25a-26a);
23. Cihan hükümdarının Osmanlı Sultan Selim ile savaşının zikri (vr. 26a-29a);
24. 921 senesi olayları ve muradına kavuşamayan kurnaz Sultan Murad'ın Kudurmuş Sultan Kaçar lakaplı Aca Sultan'ın kolunun gücüyle öldürülmesinin zikri (vr. 29a-30a);
25. Vezir Mirza Şah-Hüseyin'in öldürülmesinin şerhi ve diğer olaylar (vr. 30a-b);
26. Cennet-mekân Hakan'ın cennete göç etmesi ve 930 senesine denk gelen melal ile dolu Piçin Yıl'ın (Maymun yılının) olaylarının zikri (vr. 30b-32a).

Bazı kısımlar hariç, eser başlıca olarak sade Farsça ile kaleme alınmıştır. Yıllar esas itibariyle Farsça, bazı istisnai durumlarda¹⁸ ise Arapça ifade edilmişlerdir. 26. bölümün başlığından gördüğümüz kadarıyla on iki hayvanlı Türk takviminin de kullanıldığına tanık oluyoruz. Metinde toplam 13 beyit ve bir mısra Farsça¹⁹, 9 beyit de

¹⁸ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 25a.

¹⁹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 7a,9b,21a,29b.

Arapça²⁰ nazım örneklerine yer verilmiştir. Risaledeki Farsça şiirlerin büyük bir kısmının (9 beyit) Dakikî (ö. 367 / 977 veya 370 / 980) mahlaslı şaire ait olduğunu belirledik²¹. Ayrıca Farsça diğer beyitlerin Firdevsî'nin "Şehname"sinden²² ve Mevlânâ'nın "Mesnevi"sinden²³ alıntılandığını ortaya çıkardık. Eserdeki "Ali nesline düşmanlık yapan her kes mahvolur" anlamındaki Farsça tek mısra ise muhtemelen I. Şah İsmail'in Çaldıran savaşı öncesinde Sultan Selim'e yazdığı cevabî mektubundan aktarılmıştır.²⁴

Metindeki Arapça beyitlere gelince, İmamkulu Mirza bunlardan sadece birinin yazarının ismini anmıştır. Şöyle ki o, eserinin bir yerinde aktardığı Arapça bir şiir parçasından önce "Seyyid Hamîrî daha iyi söylemiştir" diye bir kayıt düşerek, aktardığı şiirin Ammanlı Şii şair Seyyid Hamîrî'ye (105-173 / 723-789) ait olduğuna işaret etmiştir²⁵. Metindeki Arapça diğer manzum örneklerin yazarları belirtilmemişse de, araştırmalarımız sonucunda bu beyitlerin Kûfeli şair İsmail b. Kasım Ebü'l-Atâhiye'ye (130-210 / 748-825)²⁶, son dönem Cahiliyye ve ilk devir İslâm şairlerinden İbn Mukbil'e (ö. 70 / 689 veya 72 / 692)²⁷, Hz. Ali'ye²⁸ ve Endülüslü şair Ebü'l-Beka er-Rundî'ye (601-688 / 1204-1284)²⁹ ait olduğu tarafımızca tespit edilmiştir. Metindeki Arapça son beyit, diğer bazı yazma eserlerin ketebe kısımlarında da görülmüş olup, mecmuanın kâtibinin eliyle istinsah kaydına eklenmiştir.³⁰ Risalede Türkçenin derin etkisi görülmektedir. Bu etki, hem eserin yazarı olan İmamkulu Mirza'nın kendisinin Türk olması ve Azerbaycan'da yaşaması, hem de Safevî ve Kaçar dönemlerinde Türkçenin gerek şah hanedanı, gerekse de saray çevreleri ve devlet erkânı arasında

²⁰ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 8b,9a,15b,19a,26a,32a.

²¹ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 7a; Murtazâ Râvendî, *Târîh-i İctimâ'î-i İrân*. Tahrân: İntişârât-ı Nigâh, 1374, 8/1: 125.

²² Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 9b; Ebü'l-Kasım Tûsî Firdevsî, *Kitâb-ı Şâhnâme*, be sa'y ü ihtimâm-ı Turner Macan, II. c., Calcutta: Baptist Mission Press, 1829, 672.

²³ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 21a; Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî Belhî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/mathnavi/Masnavi.pdf> (15.06.2019), 851.

²⁴ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 29b; Abdülhüseyn Nevâî, *Şâh İsmâ'îl-i Safevî (esnâd ü mükâtibât-ı târîhî hemrâh bâ yâddâştâ-yı tefsîlî)*, Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1347, 169.

²⁵ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 8b-9a; Mahmud Mehdevî Dâmgâni, "İsmail b. Muhammed Hamîrî Ma'rûf be-Seyyid Hamîrî", *Mutâla'ât-ı İslâmî*, sy. 16-17 (1354): 192-210.

²⁶ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 8b,19a; Gulam Ali Safâî, *Tercüme ve Şerh-i Mugni'l-Edib*, III. c., Kum: İntişârât-ı Kuds, 1387, 207.

²⁷ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 9a; Mahmud Fecâl, *El-Hadisü'n-Nebevî fî'n-Nahvi'l-'Arabî*, Riyad: Advâu's-Selef, 1997, 143.

²⁸ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 15b; Hz. Ali, *Divân-ı Eş'âr Mensûb be-Hazret-i Emîrû'l-Mü'mînîn Ali Aleyhisselâm*, bâ tercüme-i manzûm ez Mevlânâ Şevkî; mukaddime, tashîh ve ta'lik: Seyyide Meryem Ravzâtiyân, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1383, 75.

²⁹ Krş.: Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 26a; Abdülhadi Timurtaş, "Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 36 (2015): 222.

³⁰ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 32a.

mütedavil bir dil olarak kullanılması ile alakalıdır. Şöyle ki Kaçar şehzadesinin “Şah İsmail Tarihi”nde çok sayıda Türkçe kelimelere – aka / ağa, atabey, bahadır, begüm, bey, beylerbeyi, bine (göçebe yerleşkesi), bitikçi (kâtip), cumcuma (bataklık), çapar (ulak), çapavul (çapulculuk), çok çok, daruga, deve gözü (bir mücevher türü), el / il, elçi, eşikağası (kâhya), gedik, göç, hakan, han, hanım, hatun, ılgar (akın), kapıkulu, karavul (karakol), kengeş (müşavere), kışlak, korcu / korucu, korcubaşı / korucu-başı, körpü (köprü), kurultay, monkolay (öncü birlik), nöker (hizmetkâr), oğlan, ordu, oymak, ozançı, soyurgal (bir tür feodal toprak bağıışı), topçu, tuğçu, tüfengçi (tüfekçi), ulus, ülke, yağı (düşman, asi), yarak (silah), yarlık, yasa, yaylak, yengi-çerik (yeniçeri), yıl, yurt, yürüş (askerî sefer); Türkçe şahıs isimleri ve lakaplara – Aba, Alparslan, Atçeken, Aykutoğlu, Babür, Baykara, Bayram, Çolpan, Dede, Durmuş, Gazan, Kara, Karaca, Karahan, Kırık, Kök, Kudurmuş, Sancar, Şeybek, Temür; Türkçe coğrafi adlara – Almakulak, Aslandüz, Birecük, Çiçektü, Dokuz-Ulam, Eyüyazı, Gökçe, Gözgülü, Karabağ, Karacadağ, Karaman, Kazçayırı, Kızılüzün, Sarıkaya, Turna; Türk boy ve topluluk isimlerine – Afşar, Akkoyunlu, Cagirlü, Çağatay, Çavuşlu, Dulkadir, Kaçar, Karakoyunlu, Karamanlu, Kıpçak, Kızılbaş, Musullu, Pornak, Rumlu, Şamlu, Türkmen, Tekelü, Ustaçlı, Varsak rastlamaktayız. Bunlarla beraber yine aynı kaynakta Türkçe – oğlu (Sufioğlu, Malkoçoğlu, Dulkadiroğlu) ve –lu sonlukları ile biten aile ve soy isimleri, -başı sonluğunu taşıyan makam adları (münşîbaşı, şatırbaşı) ile karşılaşılıyor.

3. İmamkulu Mirza'nın Tarihçilik Anlayışı

İmamkulu Mirza'nın “Şah İsmail Tarihi”ni başlıca olarak derleme yoluyla yazdığını belirledik. Yazarın kendisi eserin birkaç yerinde bu konuda itirafta bulunmuştur. Fakat o, çeşitli kaynaklardan derlediği bilgileri bazen karşılaştırmayı da ihmal etmemiştir. Örneğin Kaçar şehzadesi, Şah İsmail'in soyağacının yedinci Şii imamı Musa el-Kâzım'a ulaştığını belirttiğinden ve bu konuda en yaygın olan (Musa el-Kâzım'ın oğlu Ebü'l-Kasım Hamza'ya kadar giden) şecereye yer verdikten sonra; “Bazı nüshalarda ise cihan sultanının nesebini şu şekilde yazmışlardır” diyerek Safevîlerin daha az bilinen (Musa el-Kâzım'ın oğlu İbrahim'e uzanan) soyağacını da aktarmıştır.³¹ Gerçekten de kaynakların çoğunda Şah İsmail'in soyu Ebü'l-Kasım Hamza b. Musa el-Kâzım'a dayandırıldığı hâlde Mirza Muhammed Tâhir Vahîd Kazvîni ve Velikulu Bey Şamlu gibi bazı Safevî müverrihlerinin eserlerindeki nesepname İbrahim b. Musa el-

³¹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 2b.

Kâzım'a kadar götürülmektedir.³² Hatta İbn Bezzâz'ın "Safvetü's-Safâ" isimli eserinin pek çok nüshasında ilk soyağacı yer almışken, aynı kaynağın bazı nüshalarında ikinci seçereye yer verilmiştir.³³ Şeyh Haydar'dan bahseden Safevî tarih yazarlarının çoğu onun Akkoyunlu Uzun Hasan'ın kızı Alemşah Begüm'den doğma üç oğlundan başka diğer evlatları ile ilgili hiçbir bilgi vermemişlerdir. Sadece "Ahsenü't-Tevârîh", "Târîh-i Âlemârâ-yı 'Abbâsî", "Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân" gibi bazı kaynaklarda şeyhin bu evlilik dışında diğer oğullarının da varlığından söz edilmiştir.³⁴ Bu ayrıntının farkında olan İmamkulu Mirza, Şeyh Haydar ile Alemşah Begüm'ün evliliğine temas ederken söz konusu meseleye de değinmiştir: "Onun bu hanımdan üç oğlu doğdu: Sultan Ali, Seyyid İbrahim ve Şah İsmail Bahadır Han. Bazı tarih kitaplarından malum olduğu üzere, Şah İsmail'in iki biraderi daha vardı ve toplamda beş kardeş idiler. Bu iki biraderinden biri Fars'ta vefat etmiş, diğeri ise Tebriz'de öldürülmüştür."³⁵

Yazar, Merv civarında Şah İsmail'e karşı savaşta pusuya düşürülen Özbek hükümdarı Şeybek Han'ın ölümü konusunda iki rivayet aktarır ve bunlardan ikincisini tercih ettiğini belirtir. Bu rivayetlerden ilkinde göre, Şeybek Han'ın cesedini Mahmudî ırmağı içindeki cesetlerin arasından bulup çıkarmışlardır. İkinci anlatıya göre ise Şeybek Han beş yüz süvari ile birlikte farkında olmaksızın bir bataklığa saplanmış. Şöyle ki bu bataklığın etrafı, kimse orada batmasın diye, daha Selçuklu sultanı Sancar tarafından dört duvarla çevrilmiş ve sonraları bir duvarı yıkılmıştı. Şeybek Han burayı eski bir hisar zannederek askerleriyle beraber oraya sığınmış ve batmaya başlamışlardı. Şah İsmail'in Adı Bahadır lakaplı bir seyisi kemerini uzatarak Şeybek Han'ı oradan çekip çıkarmış ve şahın emriyle kafasını kesmişti.³⁶ Şunu belirtelim ki İmamkulu Mirza'nın tercih ettiği ikinci rivayet, meçhul bir Azerbaycanlı yazar tarafından telif edilmiş olan "Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl" adlı Safevî kaynağında yer almaktadır.³⁷

³² Bkz.: Namiq Musalı. "Safevî Hanedanının Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol", *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu Bildirileri* içinde, ed. Hüseyin Dedekarginoğlu ve Ahmet Taşgın, Ankara: Alevî İnanç Birliği Vakfı Yayınları, 2018, 22.

³³ Krş.: Serap Şah, "Safvetü's-Safâ'da Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007, 1: 224; Zeki Velidi Togan, "Sur L'Origine des Safavides", *Melanges Louis Massignon*, Damascus, 1957, 3: 348.

³⁴ Namiq Musalı. "Şah İsmail'in Ağabeyi İbrahim Mirza ve Kızılbaş Hareketi İçindeki Rolü", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu* içinde, ed. Orhan Kurtoğlu ve Ayşe Çamkara Erginer, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018, 2: 220.

³⁵ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 4a.

³⁶ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 22b.

³⁷ *Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, bâ mukaddime yü tashih ü ta'lîk-i Asgar Muntazir Sâhib, Tahran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1349, 366-369; *Âlemârâ-yı Safevî*, be küşîş-i Yedullah Şükrî, Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İnan, 1350, 311-314.

İmamkulu Mirza'nın kendi eserinde andığı tek Safevî tarihçisi “bilgili müverrih Molla Ebû Bekr Tihârî”dir. Şöyle ki Kaçar şehzadesi, saltanata yükselmeye hazırlanan İsmail'in 905 / 1500 yılının Nevruz günlerinde Astara yöresinde bulunmasıyla ilgili malumatı Molla Ebû Bekr Tihârî'den alıntılıdığını belirtmektedir.³⁸ Molla Ebû Bekr Tihârî'nin Şah İsmail'den bahseden ve yazma nüshası Tahran'daki Milli Kütüphane'de bulunan “Târîh-i Cihânârâ” adlı bir eserinin varlığından geçen asrın ortalarında İranlı tarihçi N. Felsefî de söz etmiştir.³⁹ Oysaki Akkoyunlu Uzun Hasan'ın saray tarihçisi ve “Kitâb-ı Diyarbekriyye” isimli eserin yazarı olan Ebû Bekr Tihârî, Safevî Devleti kurulmadan önce vefat etmiş ve doğal olarak da Şah İsmail'in tarihine dair herhangi bir eser kaleme almamıştır. Y. E. Bregel'in araştırmalarından belli olduğu üzere, söz konusu eserin aslında Ebû Bekr Tihârî ile herhangi bir bağlantısı bulunmamaktadır ve bahsi geçen eser, “Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân” adlı vakayinamenin bir nüshasıdır.⁴⁰ Bu kaynak, Bicen adlı bir tarihçi tarafından bir görüşe göre 1540-1548 yılları arasında⁴¹, diğer bir kanaate binaen de 1680'lerde telif edilmiştir.⁴² Yanlışlıkla Ebû Bekr Tihârî'ye atfedilen Şah İsmail Tarihi'nin bir nüshasının kopyasını İran Meclis Kütüphanesi'nden elde ederek yararlandık ve metinler arası karşılaştırmalar sonucunda İmamkulu Mirza'nın en fazla faydalandığı kaynağın bu eser olduğunu belirledik. Pek çok yerde “Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân”ı özetlemeye çalışan İmamkulu Mirza, bazen bu eserdeki bilgileri neredeyse aynen kopyalama yoluna gitmiştir. Örneğin Bicen, 1500 yılında İsmail Safevî'nin Erzincan'a gelişi sonrası yaşananları şu şekilde anlatır:

"مریدان خاندان امامت و خلافت از شام و روم و قرمان و حدود ارزنجان بدرگاه ملک سپاه فوج فوج متعقب میرسیدند و روز بروز جمعیت غازیان زیاده میشد"

(Çevirisi: İmamet ve hilafet hanedanının müridleri Şam'dan, Rum'dan, Karaman'dan ve Erzincan hududundan melek ordusuna sahip dergâha bölük bölük, müteakiben ulaştılar ve günden güne gazilerin kalabalığı daha fazla oldu).⁴³

³⁸ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 8b.

³⁹ Nasrullah Felsefî, *Zindegî-i Şâh 'Abbâs-ı Evvel*, Tahran: İntişârât-ı Keyhân, 1334, 1: 159,167.

⁴⁰ Storey, *Persidskaya literatura*, 3: 1467.

⁴¹ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti (XVI. Yüzyıl)*, çev. Ali Asker, İstanbul: TEAS Press, 2018, 32.

⁴² Alexander Morton. “The Date and Attribution of the Ross Anonymus: Notes on a Persian History of Shah Ismail I”, in *Pembroke Papers I (Persian and Islamic Studies in Honour of P. W. Avery)*, edited by Charles Melville, University of Cambridge: Centre of Middle Eastern Studies, 1990, 179-212.

⁴³ Bicen, *Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 7940, 75.

İmamkulu Mirza'nın da bahse konu gelişmeleri bu kaynaktan aktardığı gözlemlenmektedir:

"مریدان جوقی جوقی و فوج فوج از شام و روم و قرمان و حدود ارزنجان بدرگاه ملائک سپاه میرسیدند و روز بروز جمعیت زیادتر میشد"

(Çevirisi: Müridler çok çok ve bölük bölük Şam'dan, Rum'dan, Karaman'dan ve Erzincan hududundan melekler ordusuna sahip dergâha ulaştılar ve günden güne kalabalık daha fazla oldu⁴⁴).

Adını anmasa bile, İmamkulu Mirza'nın yararlandığı bir diğer kaynağın Hasan Bey Rumlu'ya ait "Ahsenü't-Tevârih" olduğunu tahmin ediyoruz. Zira Kaçar şehzadesi Çaldıran savaşının sonuçlarını değerlendirirken, bu muharebede beş bin kişinin öldüğünü ve bunların iki bininin Kızılbaş, üç bininin ise Osmanlı askeri olduğunu zikretmektedir.⁴⁵ Safevî kronikleri içinde Çaldıran savaşıyla ilgili bu rakamlara Hasan Bey Rumlu'nun adı geçen eserinde rastlıyoruz.⁴⁶

İmamkulu Mirza olaylara tek taraflı yaklaşmamış, yeri geldiğinde Osmanlı kroniklerine de başvuru yapmıştır. Örneğin o, Şahkulu isyanı sırasında Azerbaycan'a iltica eden bir grup Kızılbaş'ın yol üzerinde bir kervana saldırması vakasını anlatırken şöyle bir açıklamada bulunur: "Osmanlı Türk müverrihleri yazmışlar ki İran şahı bu kötü işe karışanların reislerini kazanda kaynatmıştır. Doğrusunu Allah bilir".⁴⁷ Bir başka yerde İmamkulu Mirza, Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in Tebriz'e girdiği esnada başından geçen bir olayı yine Osmanlı kaynaklarına dayanarak aktarmaktadır: "Osmanlı müverrihleri yazmışlar ki cihan şahı öğle vakti Tebriz şehrine dâhil oldu. Kavun satan yaşlı bir adam ona bir kavun peşkeş çekti. Cihan hükümdarı son derece güler yüzlü bir şekilde bunu alarak ağzını tatlandırdı".⁴⁸ Yine Çaldıran savaşında Şah İsmail'in kurşun yarası aldığını Osmanlı tarihçilerine atfen zikreden Kaçar şehzadesi, muhtemelen şahın eşi Taçlı Hanım'ın esir edilmesine ilişkin Osmanlı kaynaklarında yer alan iddiaları kastederek şöyle bir eleştiride bulunmaktadır: "Ayrıca bazı edepsiz sözler beyan etmişlerdir ki bu haberlerden hiçbirisi bu hâksârın nezdinde itimada layık değildir". İşte bu yüzden İmamkulu Mirza, "kötü niyetli müverrihlerden" içtinap ettiğini

⁴⁴ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 11a.

⁴⁵ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 28b.

⁴⁶ Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, tashîh ve tahşiyye: Abdülhüseyn Nevâî, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1389, 2: 1088.

⁴⁷ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 23b.

⁴⁸ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 28a.

belirtmektedir.⁴⁹ Şehzadenin Çaldıran savaşı ile ilgili olarak kaynağının ismini anmadan alıntılacağı bu bilgiler gerçekten de Osmanlı vakayinamelerinde, özellikle de Hoca Sa'deddin Efendi'nin "Tâcü't-Tevârîh" adlı eserlerinde yer almaktadır.⁵⁰ Bahse konu eserin Şah İsmail – Sultan Selim mücadelesinden söz eden ikinci cildi 1280 / 1863 yılında İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basıldığı için Kaçar şehzadesinin de bu kaynağa kolayca ulaşarak ondan yararlandığı kuvvetle muhtemeldir.

Yazar, bazen diğer kaynaklardan aktardığı bilgileri şahsî hayat tecrübesi ve bilgisinden yola çıkarak karşılaştırmaya tabi tutmaya ve teyit etmeye çalışmıştır. Mesela, 905 / 1500 yılının Nevruz günlerinde Şah İsmail, Astara yöresinde bulunurken sert kar yağdığını ve bu yüzden hayvanların ve kuşların takatsiz bir şekilde düşüp kaldığını Ebû Bekr Tihri'nin (aslında ise Bicen'in "Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân" adlı eserine) dayanarak belirten İmamkulu Mirza, 1276 / 1859-1860 yılının kış mevsiminde Aras kenarındaki Aslandüz yurdunda bulunduğu sıralarda iki hafta boyunca aralıksız kar yağdığını, kaynakta belirtildiği gibi çok sayıda hayvan ve kuşların takatsiz bir biçimde düşüp kaldığını ifade etmiştir.⁵¹

Diğer bir yerde ise Şah İsmail'in Hatâî mahlası ile şiir yazdığını belirtirken Tebriz'deki özel bir kütüphanede onun Divan'ının yazma nüshasını şahsen gördüğünü ifade etmektedir: "Farsça ve Türkçe güzel şiirler söylerdi. Mahlası Şah Hatâî idi. Bu hakir bende onun beğenilen bir hat ile yazılmış olan Türkçe Divan'ını incelemiştir ve şimdi o kitap Tebriz'de amca oğullarımdan birinde mevcuttur".⁵²

İmamkulu Mirza'nın Avrupa tarihi ile de ilgilendiğini görmekteyiz. Şöyle ki yazar, "Fransa Memleketinin Sultanı Bonapart Napolyon" adlı esere dayanarak, adı geçen Fransız imparatorunun daha askerî okulda eğitim görürken tatil günlerinin birinde kendi arkadaşlarını ve okulun öğrencilerini toplayarak savaş tatbikatı oyunu oynadığını, kardan müstahkem bir kale yaparak oyun katılımcılarını iki kısma ayırdığını, bir kısmını kaleyi savunmak, diğer bölümünü ise orayı ele geçirmek üzere görevlendirdiğini ifade etmiştir. Ardından yazar, Napolyon'dan yüzyıllar önce, 905 / 1499-1500 kış mevsiminde Astara'nın Ercüvan köyünde iken Şah İsmail'in aynı uygulamada bulunarak, üç kapısı, hendeği, surları ve burçları olan kardan bir kale kurduğunu ve

⁴⁹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 28b.

⁵⁰ Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-Tevârîh*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280, 2: 181,272,273-274.

⁵¹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 8a-b.

⁵² Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 31b.

orada tatbikat yaptığını zikretmiştir.⁵³ Şunu belirtelim ki Kaçarlar zamanında Napolyon'un tarihine dair başlıca olarak Fransızcadan, İngilizceden ve Türkçeden çevrilmiş olan toplam dokuz eser meydana getirilmiştir.⁵⁴ İmamkulu Mirza'nın bu eserlerin herhangi birinden yararlandığı muhtemeldir. Böylece yazar, kaynaklardan aktardığı bilgileri körü körüne almamış, bunları zaman zaman diğer kaynaklardaki anlatılar ve şahsî izlenimleri ile karşılaştırma ihtiyacı hissetmişti.

İmamkulu Mirza'nın "Şah İsmail Tarihi" elbette ki yazılı ve sözlü geleneğin derlenerek bir araya getirildiği muahhar ve ikinci el kaynaklar sırasına aittir. Fakat söz konusu eser, Kaçar şehzadesinin ve onun temsil ettiği muhitin Safevî Devleti'nin kuruluş aşamasını ve Şah İsmail'in tarihteki rolünü nasıl değerlendirmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra eserde bazı orijinal bilgi, açıklama ve yaklaşımlara da rastlıyoruz.

İmamkulu Mirza, Safevî tarihi olaylarını anlatırken mensup olduğu Kaçar aşiretinin ve onun temsilcilerinin bu süreçteki rolüne daha çok vurgu yapmak istemektedir. Örneğin o, Şeyh Haydar Safevî'nin Derbend kalesini kuşattığı sıralarda birleşik Akkoyunlu, Şirvanşah ve Taberseran ordularının yaklaştığı haberinin adı geçen şeyhe Kara Piri Bey Kaçar tarafından iletildiğinin altını çiziyor.⁵⁵ Yine Kosa Hacı Bayındır'ın İsfahan'da başlattığı ayaklanmanın Kara Piri Bey Kaçar tarafından bastırıldığını belirtiyor.⁵⁶ Ayrıca Şah İsmail'in iktidara yükselmesinde önemli rol oynayan Ümerâ-yı Seb'a (yedi emir) arasında diğer kaynaklarda şahın lalası olan Hüseyin Bey Şamlu'nun ismi hep ilk sırada zikredildiği hâlde İmamkulu Mirza bu listede ilk olarak Kara Piri Bey Kaçar'ın adını anıyor.⁵⁷

İmamkulu Mirza'ya göre, Şah İsmail'in Hemedan civarında Akkoyunlu Sultan Murad'a karşı savaşında en önemli rolü "yiğitliğinden ötürü Tozkoparan Bey lakabını alan Kara Piri Bey Kaçar" oynamıştı. Şöyle ki savaşın gidişatında Kızılbaşlar ilk başta yenilgiye maruz kalsalar da, Kara Piri Kaçar'ın kendi komutası altındaki 1500 Kaçar süvarisi ile yaptığı hamle savaşın kaderini değiştirmiş ve Akkoyunlular mağlup olarak kaçmaya başlamışlardı.⁵⁸ Kaçar şehzadesi olan tarihçi, Safevîlerin Urfa hâkimi olan Aca Sultan Kaçar'ın 800 kişi ile beraber Harput yakınlarında Akkoyunlu Sultan Murad'ın 7

⁵³ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 9a.

⁵⁴ Storey, *Persidskaya literatura*, 2: 1309-1310.

⁵⁵ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 4b.

⁵⁶ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 5a.

⁵⁷ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 6a.

⁵⁸ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 14b.

bin kişilik birliğini yenerek onu öldürdüğünü ve Akkoyunlu hanedanına son verdiğini, bu cesaretinden dolayı şah tarafından olumlu anlamda Kudurmuş Sultan lakabını aldığını belirtmektedir.⁵⁹ Yine aynı yazara göre; Şah İsmail'in Mazenderan'ı fethi sırasında "Firuzkuh kalesi Mahmud Bey Kaçar'ın şehâmeti sayesinde fethedilmişti".⁶⁰

Belli olduğu üzere Ortaçağ'da Azerbaycan, Türk-İslâm tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu önem, sadece ilim ve kültür havzası ile sınırlı kalmayıp, siyasi hayata da yansımıştır. Şöyle ki Azerbaycan Atabeyliği, Irak Selçuklu Sultanlığı'nın tarihinde mühim rol oynamış, XIII. yüzyılın ortalarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar Tebriz merkezli Azerbaycan, bölgede kurulmuş olan imparatorlukların (İlhanlı, Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî) dayanağı ve temeli rolünü üstlenmiştir. Kaçarlar dönemine gelince, Tebriz veliaht merkezi olduğu için pek çok şahlar ve şehzadeler orada, Azerbaycan muhitinde yetişmişler ve yaşamışlardır.⁶¹ İmamkulu Mirza da bu şehzadelerden biridir. Onun eserinde sık sık Azerbaycan vurgusuna rastlıyoruz. Cihanşah'ın ve Sultan Yakub'un timsalinde Karakoyunlu ve Akkoyunlu hükümdarlarını "Azerbaycan sultanı" ve "Azerbaycan padişahı" diye nitelendiren⁶² şehzade, Safevîlerin atalarıyla alakalı; "Bu meşhur sülalenin vatani Azerbaycan'ın Erdebil'idir" diyerek onların Azerbaycanlı olduğunun altını çizmektedir.⁶³ Safevî Devleti'nin kuruluşundan söz eden yazar, bu olayı; "daha küçük yaşta iken mücahid ve gazi sultan Ebü'l-Fevâris Şah İsmail Bahadır Han cihangirlik atına binerek... Azerbaycan'ın sahasını parlak ve münevver kıldı" diye yorumlamaktadır.⁶⁴ Yine kendi eserinin mukaddimesinde Azerbaycan'ın ilmî faaliyetler açısından Kaçar saltanatının diğer vilayetlerinden olumlu anlamda farklılık göstermesini belirtmesi de onun Azerbaycan'a olan özel münasebetinin bir göstergesidir.⁶⁵

Bazı iddialara göre XV. yüzyılda Safevî şeyhleri sadece tarikat mürşidi olmakla kalmayıp hem de Erdebil şehrinin siyasi yöneticisi, hâkimi idiler.⁶⁶ Fakat yazarımız 1440'lı yılların sonlarında Şeyh Cüneyd Safevî ile Karakoyunlu Cihanşah arasında meydana gelmiş tartışmadan söz ederken, "Azerbaycan sultanının tayin etmiş olduğu

⁵⁹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 15a,29b.

⁶⁰ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 15b.

⁶¹ Namiq Musalı, "Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine", *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 2, sy. 4 (2018): 138-139.

⁶² Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 3a,4b,5a.

⁶³ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 2b.

⁶⁴ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 7a-b.

⁶⁵ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 1b-2a.

⁶⁶ Cəfər İbrahimov, *Səfəvilərin Ərdəbil hakimiyyəti tarixinə dair*, Bakı: Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu nəşriyyatı, 1958.

Erdebil hâkiminin” Cihanşah’a yazdığı bir arzuhalde bazı alıntılar yapmaktadır: “Eğer padişah, Safevî evladının defedilmesi konusunda yeterince tedbir almaz ise o zaman onlar aslanlara benzer müridlerinin kolunun gücüyle İran mülkünü Türkmen (Karakoyunlu) sülalesinden çekip alacaklardır”.⁶⁷ Bu alıntı, Safevî şeyhlerinin bahse konu yıllarda Erdebil hâkimi olmadıklarının bir belirtisidir. Nitekim XV. yüzyılda Erdebil hâkimleri Cagirlü oymağına mensup emirler idiler. Bu dönemde Erdebil hâkiminin Emir Bayezid Bistam Cagirlü veya onun oğlu Emir Ali Bey olduğunu⁶⁸ ve bahse konu arzuhali de bunlardan birinin yazdığını tahmin ediyoruz.

Ümerâ-yı Seb‘a konusunda İmamkulu Mirza’nın Safevî müverrihlerinden farklı bilgi verdiği yukarıda işaret etmiştik. İmamkulu Mirza, bu heyetin isimlerini Kara Piri Bey Kaçar, Hüseyin Bey Lala Şamlu, Abdal Bey Dede Rumlu, Mansur Bey Kıpçakî, Kırık Seyyidi Ali, Kök Ali Bey, Çolpan Bey Halife şeklinde⁶⁹ zikretmişse de, kendisinin yararlandığı “Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân”da Ehl-i İhtisâs adlanan yedi emirin listesi şu sırayla yer alıyor: Hüseyin Bey Lala, Abdal Ali Bey Dede, Hâdim Bey Halife, Rüstem Bey Karamanlu, Bayram Bey Karamanlu, İlyas Bey Aykutoğlu, Kara Piri Bey Kaçar.⁷⁰ Listelerin karşılaştırılması sonucunda bu iki kaynakta yer alan kişiler arasında sadece üç emirin isimlerinin aynı olduğu, geride kalan dört kişinin ise farklı şahıslar oldukları ortaya çıkıyor.

Belli olduğu üzere klasik tarihçiler savaşlar üzerine bilgi verirken yandaşı oldukları veya hizmetinde buldukları hanedanın veya hükümdarın ordusunun sayısını az göstermeye, karşı tarafın askerî gücünü de abartmaya çalışıyorlardı. Orduların sayı açıdan eşitsizliğini ön plana çıkararak bu yöntem, elde edilen zaferin azametini vurgu yapmak, yenilgi hâlinde ise bu mağlubiyetin sebebini açıklamak için kullanılıyordu. Ancak İmamkulu Mirza her ne kadar Şah İsmail’e sempati ile yaklaşırsa da, olayların vuku bulduğu yıllarla kendi dönemi arasındaki uzun zaman mesafesi ve Safevî Devleti’nin artık ortadan kalkmış olması, yazara bu konuda daha serbest davranma fırsatı sunmuştur. Şöyle ki İmamkulu Mirza’nın yararlandığı “Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân” dâhil olmak üzere pek çok Safevî kaynağı 908 / 1503 yılında Hemedan civarında Şah İsmail’e karşı savaşta Akkoyunlu Sultan Murad’ın 70 bin kişilik orduya

⁶⁷ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ‘îl*, vr. 3a.

⁶⁸ Bkz.: Ebu-Bekr Tihranî, *Kıtab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, 98,340.

⁶⁹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ‘îl*, vr. 6a.

⁷⁰ Bicen, *Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 7940, s.59.

sahip olduğunu ifade etmişlerse de ⁷¹, Kaçar şehzadesi söz konusu savaşta Akkoyunluların 30 bin kişilik asker mevcudunun bulunduğunu belirtmiştir. ⁷² Onun Akkoyunlu ordusunun sayısı üzerine vermiş olduğu bu bilgi, Şah İsmail döneminin Venedikli seyyahlarının tarafsız olarak kaydettikleri rakamlarla da örtüşmektedir. ⁷³ Ancak diğer bazı durumlarda İmamkulu Mirza, Safevî müverrihlerinin etkisi altında kalmıştır. Örneğin, kimi Safevî tarihçileri gibi o da Çaldıran ovasında Şah İsmail'in 12 bin süvari ile Sultan Selim'in 200 bin kişilik ordusuna karşı savaşa atıldığını iddia etmektedir. ⁷⁴

Şah İsmail'in sıkı bir temas hâlinde bulunduğu Anadolu coğrafyasındaki gelişmeler de İmamkulu Mirza'nın dikkatinden kenarda kalmamıştır. Örneğin o, Safevîlerin Diyarbakır beylerbeyi Muhammed Han Ustaçlı'nun Anadolu'daki faaliyetini aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir: “Zamanın sultanı... Diyarbakır'ı bu hanedan ile akrabalık ilişkisi kurma şerefine kavuşmuş bulunan Mirza Bey Halife'nin oğlu Han Muhammed Han Ustaçlı'ya havale etti ve onu Ustaçlı gazilerinden oluşan bir kuvvetle birlikte Diyarbakır'da bırakarak, kendisi Bitlis'i, Erciş'i ve Ahlat'ı ele geçirip, Ahlat'tan Hoy'a teşrif getirdi. Han Muhammed Han, Diyarbakır'ı ele geçirerek, Kayıtmaz Türkman'ı Hamid (Amid) kalesinde öldürdü. Birkaç defa Osmanlı serhaddarları (sınır bekçileri) ve Şam ümerası ile çarpışarak, onlara galip geldi. Hatta Mısır sultanı Kansuh bile onunla iyi geçinmeye çalışırdı. Onun şevketinin ünü her tarafa ulaştı ve o memlekette istikrarsızlık ortadan kalktı. Kısa bir zaman içinde Alaüddeve'nin dört reşit oğlunu harp meydanında katletti, ayrıca Osmanlı sultanı ile dalga geçerek, gururunun çok olması yüzünden Kızılbaş ve Rum sultanları arasında savaşa neden oldu ve Çaldıran vakasında top atışı neticesinde katledildi”. ⁷⁵

Yine Anadolu tarihi açıdan yazarın 916 / 1510-1511 yılı olaylarından söz ederken Şahkulu Baba ayaklanmasına değinmesini bir örnek olarak makalemize almayı uygun bulduk: “Bu yılın olaylarından birisi de Teke İli'nde Baba Şahkulu'nun ayaklanmasıdır. Adı geçen şahsın vatani Germiyan idi ve o, kendi aşiretinden olan bir grup adama Şii mezhebini kabul ettirerek, Rum sultanına yağ (asi) olmuştu. O, Rum

⁷¹ Bkz.: Bicen, *Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân*, 130,136.

⁷² Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 14b.

⁷³ *Uzun Hasan – Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri*, çeviri ve notlar: Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006, 56; *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, çeviri ve notlar: Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, 189.

⁷⁴ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 27a.

⁷⁵ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 18a-b.

büyüklerinden bazılarını katletti. Fakat kendisi de savaşların birinde öldürüldü. İran sultanı Horasan'dan geri dönüp Rey civarındaki Şehriyar adlı yere teşrif getirdiği esnada Şahkulu Baba'nın halifesi dört bin donanımlı süvari ile gelerek onun ordusuna katıldı. Ancak bu bilgisizler, Azerbaycan yakınlarında ve nahiyelerinde bir grup tüccarı ve yolcuyu yağmaladıkları ve katlettikleri için bu kavmin reisleri şah tarafından yasaya çarptırıldılar (idam edildiler). Diğerlerini ise Kızılbaş başbuğları ve oymakları arasında paylaştırdılar".⁷⁶

İmamkulu Mirza'nın koyu bir mezhepçi olduğunu söyleyemeyiz. Zira pek çok Safevî kroniğinden farklı olarak onun tarih anlatımının Şiilik üzerinden bir perspektif çizilerek şekillendirildiğini gözlemleyemedik. Ancak buna rağmen onun eserinde Şii bir eğilim sezilmektedir. Şöyle ki mevzubahis kaynağın bir yerinde Şiilik "hak mezhep" diye tarif edilmektedir.⁷⁷ Yazar, Şah İsmail'in iktidara yükseldiği 907 / 1501 yılında Tebriz şehrinin ahalisinin üçte ikisinin Sünnilerden ibaret olduğunu itiraf eden Safevî kaynaklarındaki bu bilgiyi⁷⁸ çarpıtarak ve bu oranı aşağıya çekmeye çalışarak, Tebriz halkı içindeki Sünnilerin genel nüfusun üçte birini teşkil ettiğini belirtmektedir.⁷⁹

Şehzade sadece Sünnilere karşı değil Alevilik aleyhine de tutum sergilemektedir. Şöyle ki o, Çaldıran savaşında Şah İsmail'in Sultan Selim karşısında yenilmesinin başlıca sebebini, Kızılbaşlar arasında yaygın olan "yanlış inançlardan dolayı" Allah katından gelen ceza ile izah etmekte ve meseleyi şöyle açıklamaktadır: "Cihanın sultanı ve Alparslan'ın mülkünün varisi olan Şah İsmail Bahadır Han bütün savaşlarda metin sultanlara galip geldiği için, itikadı gevşek olan birtakım haddini bilmezler toplantı ve meclislerde o muhterem hükümdarın şanı üzerine ifrat ifadeler söylüyorlardı. İşte bu yüzden yeri ve göğü yaratan Allah bu kötü itikat sahiplerini doğru yola yönlendirmek istedi. Zamanın sultanına, uğursuz Çaldıran ovasında bu sebepten nazar değdi".⁸⁰ Yazarın bu konuda Safevî devri saray tarihçisi İskender Bey Münşi'den esinlendiğini söyleyebiliriz. Zira adı geçen müverrih de Çaldıran yenilgisini Kızılbaşların "yanlış inançlara sapmalarına karşılık" Allah'tan gelen bela diye yorumlamaktadır: "Sanki Allah'ın mükemmel hikmetinin zarureti neticesinde o hazrete (Şah İsmail'e) nazar değmiş ve o, böylesine bir mağlubiyetle karşılaşmıştı. Çünkü eğer

⁷⁶ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 23b.

⁷⁷ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 13b.

⁷⁸ Bicen, *Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkirân*, 116; *Âlemârâ-yi Şâh İsmâ'îl*, 64-65; *Âlemârâ-yi Safevî*, 60-61.

⁷⁹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 14a.

⁸⁰ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 26a.

bu [Çaldıran] savaşında da o hazret zafer kazansaydı, o zaman şöyle bir tehlike vardı ki Kızılbaş taifelerinden olan naiflerin o hazretin şanı konusundaki akidesi ve inancı, onların itikat ayağını din ve imanın doğru yolundan saptırarak yanlış tahminlere doğru sürükleyecek bir hadde ulaşırdı”.⁸¹

4. Kaçar Şehzadesinin Şah İsmail’in Kişiliği Üzerine Değerlendirmeleri

İmamkulu Mirza, Safevî iktidarını yüzyıllar boyunca İran’da süregelmiş Türk hanedanları hâkimiyetinin bir parçası olarak gözden geçirmektedir. Şöyle ki eserinin çoğu yerinde Şah İsmail’i Türk hükümdarlarına özgü Hakan unvanıyla anan Kaçar şehzadesi, onu “Sultân-ı cihân ve vâris-i mülk-i Alparslan” diye tanıtarak, Safevî hanedanını Büyük Selçuklu Devleti’nin bir devamı şeklinde görmektedir.⁸² Sadece İmamkulu Mirza değil, onun çevresini oluşturan Kaçar soyluları muhiti de böyle düşünmektedir. Nitekim onun ağabeyi olan Nadir Mirza kendisine İran’ın büyük hükümdarları konusunda “Livre d’Or” a benzer bir eser meydana getirmesini söylediğinde Firdevsî’nin “Şehname”de övmüş olduğu Fars kökenli eski İran şahlarının değil, İran’a hükmetmiş olan üç Türk hükümdarının – Emir Timur’un, Şah İsmail’in ve Nadir Şah Afşar’ın tarihini yazmasını istemişti. Böylece, İmamkulu Mirza’ya ve onun temsil ettiği muhite göre Şah İsmail de Alparslan, Emir Timur ve Nadir Şah ile aynı sırada duran bir Türk hükümdarıdır. Ayrıca yine hem Nadir Mirza’ya, hem de İmamkulu Mirza’ya göre o, Büyük İskender, Jül Sezar, Şarlman, Büyük Petro, Napolyon vd. gibi Avrupalı fatihlerle kıyaslanabilecek bir kumandandır.

Bunun yanı sıra Kaçar şehzadesi, Şah İsmail’i “sultân-ı civân-baht” (6b), “sultân-ı mücâhid ü gâzî”, “ebü’l-fevâris”, “bahadır han” (7a), “şâh-ı safvet-nişân” (7b), “şâhenşâh-ı dîn-penâh” (7b), “şâh-ı civân-baht” (9b), “sultân-ı bahr ü berr” (10b, 17a), “şehriyâr-ı cihân” (11a), “hakan-ı Süleymân-şan” (11a), “sultân-ı sâhib-kırân” (11b), “şâh-ı kîne-hâh” (11b), “şâh-ı vâlâ-gevher” (12b), “sultân-ı zamân” (16a), “sultân-ı bâ-îmân” (17b), “vâris-i Haydar-ı kerrâr” (18a), “şâhenşâh-ı civân” (18b), “sultân-ı Îrân” (19a), “sultân-ı zîşân” (19b), “şehriyâr-ı Îrân” (19b), “şâh-ı gerdûn-ihtişâm” (20b), “şâh-ı Aristo-tedbîr” (21a), “sultân-ı dâdger” (21b), “şehriyâr-ı ercümend” (22b), “hakan-ı bahr ü berr” (27b), “şehriyâr-ı zamân (29a), “hıdıv-ı zamân ve pâdişâh-ı civân-baht-ı Îrân” (30b) unvanlarıyla övmekte ve onu idealize etmektedir. Bu unvanları

⁸¹ İsgönder bəy Münşi Türkman, *Tarix-i aləmarə-yi Abbasi*, farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı, Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2009, 1: 117.

⁸² Kəcər, *Tarih-i Şah İsmâ‘il*, vr. 26a.

incelediğimizde, bunların gelişi güzel seçilmiş tabirler olmadıkları, hem Safevî Devleti kurucusu hakkında yüzyıllarca İran tarihçiliğinde oluşmuş algıyı yansıttığı, hem de Kaçar muhitinde Şah İsmail'e bakış açısını gözler önüne serdiği ortaya çıkmış oluyor. Söz konusu unvanlarda Şah İsmail'in savaşçı yönüne ve yiğitliğine, kutsal bir soydan geldiğine, güzel baht sahibi olduğuna, Hz. Ali ile arasında soy ve yol bağı bulunduğuna, Aristo kadar zeki, Hz. Süleyman kadar şanlı, dindar ve âdil bir hükümdar olduğuna, denizlere ve karalara hükmeden bir cihan ve zaman sultanı olma edası gösterdiğine işaret edilmek istenmiştir. Ebu Davud'un aktardığı; "Allah her yüzyıl başında (dönümünde) dini yenileyecek bir kişiyi (yahut kişileri) bu ümmete gönderecektir" şeklindeki müceddid hadisinden⁸³ yola çıkan Kaçar şehzadesi, Şah İsmail'i Hicri X. yüzyıl başında İslâm ehline gönderilmiş olan bir müceddid olarak görmektedir.⁸⁴

Şah İsmail'in şahsiyetini değerlendiren İmamkulu Mirza, onun savaşlarda gösterdiği kahramanlıkların, özellikle de "Azerbaycan serhadâtında (sınırlarında) Osmanlı pehlivanlarını ateş saçan ejderhaya benzer kılıcıyla" yok ettiğine yönelik faaliyetlerinin yanı sıra güçlü bir şair, inanç önderi ve ihtişam sahibi bir sultan olduğuna vurgu yapıyor ve kendi şahsında bu değişik sıfatları birleştirmeyi başarmış olan bu hükümdarın "kalbinin kuvveti" karşısında hayranlığını gizleyemiyor.⁸⁵

İncelediğimiz kaynakta Şah İsmail'in şahsiyeti ile ilgili dikkate değer anlatımlara ve kanaatlere rastlıyoruz. Bu bilgilere göre Şah İsmail;

- Eğitilmiş bir padişahı. Daha çocuk iken Lahican'da kaldığı sıralarda Kur'an-ı Kerim'i vs. ilimleri tahsil etmişti.⁸⁶

- Yine Lahican'da bulunduğu müddette av (şikâr) talimi almıştı.⁸⁷ Av yapmaya özel bir ilgisi vardı. Ercüvan'da iken balık avlardı.⁸⁸ Kum'da ve Ferahan'da da av töreni düzenlemiş, bu avlar sırasında binlerce ceylan, kurt, kaplan, tilki, yabani koç ve koyun avlanmıştı.⁸⁹ İmamkulu Mirza'nın fikrinde Şah İsmail; "Avlanmayı seven, himmetli ve heybetli bir padişahı. Avlanmayı o kadar çok severdi ki bir aslanın haberini getiren

⁸³ Landau-Tasserou, Ella, "Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme", çev. İ. Hakkı Ünal, *İslâmî Araştırmalar* 6, sy. 4 (1992): 261.

⁸⁴ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 9b.

⁸⁵ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 31b.

⁸⁶ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 6b.

⁸⁷ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 6b.

⁸⁸ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 7b.

⁸⁹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 23b-24a.

kişiyeye yerli ve dizginli bir at bağışlar, kaplan haberini getirene ise sadece dizginli bir at verirdi".⁹⁰

- Askerlerine zaman zaman tatbikat yaptırır, onların hazırlıklarını kontrol eder ve daima savaşa hazır bulunmalarını sağlardı.⁹¹

- Sık sık kurultaylar ve kengeş meclisleri tertip ederek emirler ve devlet adamları ile istişare eder ve onların görüşlerini aldıktan sonra karara varırdı.⁹²

- Zor anlarda sorumluluk alırdı. Örneğin, Şirvan'a sefer sırasında Kura ırmağı geçilemeyince kendisi atıyla beraber suya girerek oradan geçmiş ve orduyu da arkasınca götürmüştü.⁹³

- İntikamcı idi. Babasının öcünü almak için Ferruh Yesar'ın cesedini yaktırmıştı.⁹⁴ Ayrıca, Emir Hüseyin Kiya Çelavi'nin cesedini, Reis Muhammed Kerre'yi ise diri iken İsfahan'daki Nakş-ı Cihan meydanında Sultan II. Bayezid'in elçisinin gözleri önünde barutla yaktırmıştı.⁹⁵ Fakat Şirvan'daki Şabran kenti timsalinde direniş göstermeyen halka karşı lütufkâr oluyordu.⁹⁶

- Kahramanca savaşırdı. 919 / 1513 yılında Türkistan hanlarına karşı yaptığı muharebede gösterdiği yiğitliğin söz konusu eserinde anlatılması, bunun bir örneğidir: "Saadetli şehriyar kendisi şahsen savaşa girerek nam sahibi olan savaşçıların bir grubunu kılıç ve mızrak ile yaraladı ve öldürdü, merkezde yer alan Ebülhayr Han'a ulaşarak, o bahtsızın başına öylesine bir kılıç darbesi vurdu ki kemer yerine kadar yarıp, onu gurur eğrinin üzerinden zillet toprağına düşürdü".⁹⁷

- Düşmanlarını sadece cesaretiyle değil, tedbiriyle de yenmeyi başarıyordu. Mesela, Özbek hükümdarı Şeybek Han'ı böylesine bir tedbir ile Merv kalesinden çıkarmış ve mağlup etmişti.⁹⁸

Kaçar şehzadesinin eserinde Şah İsmail ile ilgili ilginç hikâyelere yer verilir. Bunlardan birine göre, Timurlu sultanı Hüseyin Mirza Baykara'nın başkâtibi (münşibaşısı), kaleme aldığı resmî mektupta Şah İsmail'e gerektiği kadar saygı

⁹⁰ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 31a.

⁹¹ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 9a.

⁹² Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 10a,27a.

⁹³ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 12a.

⁹⁴ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 13a.

⁹⁵ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 15b.

⁹⁶ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 12b.

⁹⁷ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 25b.

⁹⁸ Kâcâr, *Târih-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 20b-21b.

göstermediği için iki devlet arasında kriz meydana gelmiş, ancak sonunda yaşlı Timurlu hükümdarı genç Safevî şahı ile ilişkileri yoluna koymaktan ötürü bazı girişimlerde bulunarak sorunu çözmüştü. Hikâyenin gerisi kaynakta şu şekilde anlatılmaktadır:

“[Sultan Hüseyin Mirza] belagatli mektubu yazan münşîsini zincire vurdurarak, onu ay yüzlü sazendelerden ve çalgıcılardan ibaret bir grupla ve armağanlarla birlikte İsfahan’a gönderip, taksiratı karşılığında özür diledi. Alevi soylu şahlar şahı mükemmel bir fütüvvet sahibi olduğundan dolayı mezkûr sultanın münşîbaşısına kıymetli hilat giydirerek, cevap suretiyle son derece sıcakkanlı ve sadakat üslubunda bir mektup yazdı, huri yüzlü sazendelere hediye ve at bağışlayarak, [Sultan Hüseyin Mirza’ya] şöyle bir haber gönderdi:

- Düşmanın kanı bizim içkimizdir; Onların kafatası bizim piyalemizdir.⁹⁹ Eğlence için vakit ve fırsat gerekir. Bense bu işle uğraşmaya fırsat bulamıyorum. Eğer bu cennet hurileri o saygıdeğer amcamın hizmetinde bulunurlarsa daha iyi olur.

Bunun karşılığında [Şah İsmail] kıyamet belirtisine sahip ordusunun harp sırasında Türkçe kahramanlık şiirleri okuyan ozañçılardan iki kişiyi sultanın huzuruna gönderdi. Ayrıca şah, bahse konu sultan zayıf ve yaşlı olduğu için ona lütufta bulunarak, gönlünü rahatlatan bir mektup da kaleme aldı. Hâlihazırda Türk dilinde âşık adlanan söz konusu ozañçılar saltanat merkezi olan Herat’a gidip ulaştıklarında Sultan Hüseyin Mirza Baykara bir meclis tertip ederek, onları huzuruna davet etti. Bu iki pehlivan, Türk savaş teraneleri ve ahengini çalıp okumaya başladılar. Onlar padişahın meclisinde öylesine bir performans sergilediler ki az kalsın sultan o vahim sedaların ve hayret verici teranelerin havlinden kendini kaybedecekti. Bu sebepten onlara susmalarını buyurarak, nakit para ile ödüllendirdi ve dedi:

- Allah’a yemin ederim ki sizin görünümünüzün ve sesinizin yüzünden benim ciğerim suya dönüştü ve benim daha fazla sizi görmeye takatim yoktur. Derhâl o savaş meydanı şehsüvarının hizmetine dönünüz ki siz, benim gibi biçare ve aciz bir ihtiyarın değil, gazi padişahın huzurunda bulunmaya layıksınız.

Ozañçılar geri dönerek olup bitenleri İsfahan’da şaha arz ettiler. Mezkûr sultanın bu esprisi şahın güzel gönlünün hoşuna gitti”.¹⁰⁰

⁹⁹ Bu beyit, Hz. Ali Divanı’ndandır. Bkz. Hazret-i Ali, *Dîvân-ı Eş’âr*, 99.

¹⁰⁰ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ’îl*, vr. 15b-16a.

Bu hikâye bir taraftan Şah İsmail'in savaşı yönünü ön planda tutmak suretiyle işret meclislerine sıcak bakmadığını gösteriyor, diğer taraftan da Safevîler zamanında Türk âşık sanatına devlet katında verilen değeri gözler önüne seriyor. Nitekim bu öyküden belli olduğu üzere Kızılbaş askerleri, savaş meydanına Türk ozanların sazlar eşliğinde seslendirdikleri savaş türkülerinin sedaları altında atılıyorlardı.

İncelediğimiz eserde Şah İsmail'in kumar alışkanlığı üzerine de bazı ilginç bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere göre Şah İsmail, bazen halvette nedimleriyle beraber meclis düzenler ve kumar oynardı. Kumar oynarken de devletin en uç noktalarında ve sınır bölgelerinde bulunan valilerden herhangi birini onun haberi olmaksızın kendisine ortak yapardı. Çoğu zaman kumarda şah kazanır ve bu kazançtan kendisine ortak yaptığı valinin payını da gönderirdi. Fakat yenildiğinde de “ortağına” haber göndererek, onunla “ortaklaşa” kumar oyununa girdiğini açıklar ve yenildikleri için borcun söz konusu valiye düşen kısmının onun tarafından ödenmesi gerektiğini bildirirdi.¹⁰¹ Bu anlatı, Şah İsmail'in mizah anlayışı ve boş vakitlerindeki uğraş alanları hakkında malumatımızı zenginleştirecek niteliğe sahiptir.

Yazar, Şah İsmail'in reaya ile ilişkisi ve sosyal politikası açısından dikkat çeken iki anlatıyı da eserine dâhil etmiştir. Bunlardan ilkinde Güney Azerbaycan'ın Tarom bölgesi halkının şikâyetleri üzerine oranın hâkiminin cezalandırılmasından söz edilmektedir:

“[Şah İsmail] reyanın acizlerinin ve miskinlerinin saygısını gözetmede ve âdil davranmada o kadar özen gösteriyordu ki bir defasında Tarom nahiyesinin reyası oranın hâkimi bulunan Çolpan Bey'in kötü davranışından şikâyet etmek için şahın dergâhına geldiklerinde adaleti kendisine şiar eden sultan onun faaliyetinin teftiş edilmesine dair emir verdi. Soru cevap yapıldıktan sonra belli oldu ki şah karşısında yaptığı hizmetlere güvenen Çolpan Bey haddini aşmıştır. Adı geçen şahıs, şahın huzurunda muteber kişilerden olmasına rağmen hükümdarın gazap ateşi alevlendi ve korucular onu yasaya çarptırdılar (idam ettiler)”.¹⁰²

İkinci anlatıda ise İsfahan'da vuku bulmuş olan kıtlığa karşı yürütülen mücadele çerçevesinde alınan önlemlerden, fiyatların daha da artacağını bekleyerek elindeki tahıl

¹⁰¹ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 31a-b.

¹⁰² Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ'îl*, vr. 31b-32a.

ürünlerini halka satmaktan kaçınan açgözlü bir zenginın cezalandırılmasından bahsedilmektedir:

“Şah ordusunun cennete benzer İsfahan’da kışladığı yıl kıtlık meydana gelmiş, insanlar feryat etmeye başlamışlardı. İsfahan’ın tahıl ve yiyeceğinin ekseriyeti Hüseyniyye seyyidlerine mahsus idi. İşte bu yüzden Süleyman kadar şanlı olan Sahipkıran Hakan, varlıklı bir şahıs olan Mir Gıyaseddin Muhammed’i çağırarak şöyle buyurdu:

- Bu kış biz, muzaffer askerlerle birlikte saadet ve ikbal ile bu vilayette kalacağız. Peki, siz neden azık kapısını bizim yüzümüze karşı kapatmışsınız? Gerekir ki kendi tahılınızı bizim muzaffer askerlerimize ucuz fiyata satasınız ve ayrıca muhtaçları ve fakirleri açlık ateşinin şulesinden kurtarasınız.

Adı geçen şahıs, yüce şerefli hükümdarın mübarek başına ve evliyalar şahının (Hz. Ali’nin) ruhuna yemin ederek dedi ki:

- Depolarımdaki tahıl sadece kendi ev halkıma yetecek kadardır.

Fakat aynı gün belli oldu ki o sahte seyyid yalan yemin etmiştir ve onun tahılla dolu birkaç deposu vardır. İşte bu nedenle şehriyarın cihanı yakan gazap ateşi alevlendi. O, Mir Gıyaseddin’i azarladı ve ona şunları hatırlattı:

- Emirülmüminin (Hz. Ali) Aleyhisselam’ın mukaddes ruhuna yalan yemin etmek, Resulullah’ın Ehl-i Beytine karşı kin beslemekten başka bir şey değildir.

Ardından onun katlini emretti. Korucular o an onu paramparça ettiler”.¹⁰³

İmamkulu Mirza’nın eserindeki pek çok bilgiler gibi bu son açıklama da Safevî kaynaklarınca teyit edilmektedir. Şöyle ki Safevî müverrihlerinden Kadı Ahmed Kummî’ye göre, 910 / 1504-1505 tarihinde İsfahan’da kıtlık yaşandığında oranın soylularından olan Emir Gıyaseddin Muhammed ve Şah Takıyeddin Muhammed tahılı satmayarak sakladıkları için şah tarafından idam edilmişlerdir.¹⁰⁴

¹⁰³ Kâcâr, *Târîh-i Şâh İsmâ’îl*, vr. 32a.

¹⁰⁴ Kadı Ahmed Kummî, *Hulâsatü’l-Tevârîh*. tashîh: İhsan İşrâkî, Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383, 1: 86-87.

Sonuç

İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi'nden bulduğumuz bir yazma mecmua içinde yer alan, “Târîh-i Şah İsmail”, “Zeyl-i Esrârü'l-Vücûd”, “Târîh-i Şah-ı Safvet-nejâd Şah İsmail-i Safevî”, “Târîh-i Vakâyi-i Şah-ı Safevî-nejâd es-Sultan Şah İsmail Bahadır Han” gibi isimlerle bilinen, Safevî saltanatının kurucusu I. Şah İsmail'in tarihinden bahseden eserin yazarı Kaçar şehzadelerinden olan İmamkulu Mirza'dır. Bahse konu eser 1874-1880 yılları arasında, yazarın ağabeyi Nadir Mirza Kaçar'ın talimatı üzerine Tebriz'de Farsça kaleme alınmıştır. Kullandığımız nüsha, eserin şimdilik bilinen tek nüshası olup, 1881 yılında, muhtemelen yazarın daha hayatta olduğu günlerde istinsah edilmiştir.

Yazmış olduğu “Şah İsmail Tarihi”nden belli olduğu üzere İmamkulu Mirza, Safevî, Osmanlı ve Avrupa tarihçiliği ile Arap edebiyatı hakkında bilgi sahibiydi ve kendi eserini yazarken bu kaynaklardan yararlanmıştı. Onun kullandığı tarihî kaynakların başında “Cihangüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân”, “Ahsenü't-Tevârîh”, “Târîh-i Âlemârâ-yı ‘Abbâsî”, “Târîh-i Âlemârâ-yı Şâh İsmâ‘îl” gibi Safevî vakayinameleri ile “Tâcü't-Tevârîh” adıyla bilinen meşhur Osmanlı kroniği gelmektedir. Dönemin aydınlarından olan Nadir Mirza'nın ona tarih üzerine risaleler yazma konusunda talimat vermesi, İmamkulu Mirza'nın eğitim seviyesi ve tarih bilgisinin, bazılarının iddia ettiği kadar da düşük olmadığını göstermektedir.

Mukaddimeden ve 26 bölümden oluşan eser, başlıca olarak askerî ve siyasi tarihe adanmış, daha önceki tarihçilerin çalışmalarından, sözlü rivayetlerden ve yazarın kendi kanaatlerinden yola çıkılarak tertip edilmiştir. Eser, pragmatik tarihçiliğin veya araştırmacı tarihçiliğin bir ürünü olmayıp, hikâyeci tarihçilik türünde yazılmış olmasına karşın yazar bazı durumlarda kaynaklar arasında karşılaştırma yapmayı ve çelişkili bilgiler içinde kendi tercihini zikretmeyi ihmal etmemiştir. Şah İsmail'i Selçuklu sultanı Alparslan'ın varisi şeklinde değerlendiren Kaçar şehzadesi, mezhepsel farklılık gözetmeksizin İran üzerindeki Türk egemenliğinin sürekliliğine işaret etmek istemiştir. Koyu bir mezhepçi tutum sergilemeyen yazar, buna rağmen Şah İsmail'den genel olarak övgü ile söz etmiş, onun kahramanlığını, siyasi becerisini, adaletini ve şiir sanatını yüceltmıştır. Netice itibariyle İmamkulu Mirza'nın mevzubahis eseri, Şah İsmail'i konu

eden klasik tarihçilik geleneğinin son örneklerinden olup, Kaçar hanedanı üyelerinin, XIX. yüzyıl sonlarında İran'ın üst düzey yönetici sınıfının, özellikle de adı geçen şehzadenin yaşadığı Tebriz / Azerbaycan yöresi elit tabakasının Şah İsmail'e olan bakış ve yaklaşımını sergileme açısından ehemmiyeti haizdir. İran'ın siyasi ve iktisadi olarak düşüşünün devam ettiği XIX. yüzyılın son çeyreğinde bu ülkenin idareci kesimleri şanlı mazilerinden esinlenmek ihtiyacı hissettikleri sebebiyle bu tarz eserlerin kaleme alındığı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

'*Âlemârâ-yı Safevî*, be kûşîş-i Yedullah Şükrî, Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1350.

'*Âlemârâ-yı Şâh İsmâ'îl*, bâ mukaddime yü tashîh ü ta'lik-i Asgar Muntazır Sâhib, Tahran: Büngâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1349.

BELHÎ, Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî, *Mesnevî-i Ma'nevî*, <http://www.sufi.ir/books/download/farsi/mathnavi/Masnavi.pdf> (15.06.2019).

BİCEN, *Cihângüşâ-yı Hakan-ı Sâhibkırân*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 7940.

DÂMGÂNÎ, M. M., "İsmail b. Muhammed Hamîrî Ma'rûf be-Seyyid Hamîrî", *Mutâla 'ât-ı İslâmî*, sy. 16-17 (1354): 192-210.

EFENDİYEV, O., *Azerbaycan Safevî Devleti (XVI. Yüzyıl)*, çev. Ali Asker, İstanbul: TEAS Press, 2018.

ENVÂR, S. A., *Fihrist-i Nüseh-ı Hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*, 3. cilt, Tahran: Kitâbhâne-i Millî-i İran, 1369.

FECÂL, M., *El-Hadisü'n-Nebevî fi'n-Nahvi'l-'Arabî*, Riyad: Advâu's-Selef, 1997.

FELSEFÎ, N., *Zindegî-i Şâh 'Abbâs-ı Evvel*, 1. cilt, Tahran: İntişârât-ı Keyhân, 1334.

FİRDEVSÎ, Ebü'l-Kasım Tûsî, *Kitâb-ı Şâhnâme*, be sa'y ü ihtimâm-ı Turner Macan, 2. cilt, Calcutta: Baptist Mission Press, 1829.

HÂİRÎ, A., *Fihrist-i Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî*, 19. cilt, Tahran: İntişârât-ı Kitâbhâne-i Meclis, 1350.

HAZRET-İ ALÎ, *Dîvân-ı Eş'âr Mensûb be-Hazret-i Emîrü'l-Mü'minîn Ali Aleyhisselâm*, bâ tercüme-i manzûm ez Mevlânâ Şevkî; mukaddime, tashîh ve ta'lik: Seyyide Meryem Ravzâtiyân, Tahran: Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengî, 1383.

HOCA SA'DEDDİN EFENDİ. *Tâcü't-Tevârîh*, 2. cilt, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1280.

İBRAHİMOV, C., *Safəvilərin Ərdəbil hakimiyyəti tarixinə dair*, Bakı: Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu nəşriyyatı, 1958.

KÂCÂR, Ali Bahş, *Esrârü'l-Vücûd (Tercüme-i Livre d'Or)*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/2.

KĀCĀR, Ali Bahş, *Tercüme-i Nakşe-i Mikyâsi ve Musavver-i Sitâregân ve Zemîn*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/1.

KĀCĀR, İmamkulu Mirza, *Târîh-i Kâcâriyye*, İran Milli Kütüphanesi, nr. F-914.

KĀCĀR, İmamkulu Mirza, *Târîh-i Şah İsmail (Zeyl-i Esrârü'l-Vücûd)*, İran İslâmî Şura Meclisi Kütüphanesi, nr. 6314/3.

KUMMÎ, Kadı Ahmed, *Hulâsatü't-Tevârîh*, 1. cilt, tashîh: İhsan İşrâkî, Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383.

LANDAU-TASSERON, E., “Periyodik Reform: Müceddid Hadisi Hakkında Bir İnceleme”, çev. İ. Hakkı Ünal, *İslâmî Araştırmalar* 16, sy. 4 (1992): 261-278.

MORTON, A., “The Date and Attribution of the Ross Anonymous: Notes on a Persian History of Shah Ismail I”, in *Pembroke Papers (Persian and Islamic Studies in Honour of P. W. Avery)*, edited by Charles Melville, 1: 179-212, University of Cambridge: Centre of Middle Eastern Studies, 1990.

MUSALI, N., “Kaçarlar Döneminde Türk Kimliği ve Türkçenin Konumu Meseleleri Üzerine”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2, sy. 4 (2018): 131-171.

MUSALI, N., “Safevî Hanedanının Kökeni: Tarikattan Saltanata Giden Yol”, *Uluslararası Geçmişten Geleceğe Alevilik Sempozyumu Bildirileri* içinde, ed. Hüseyin Dedekargınoğlu ve Ahmet Taşgın, 19-42, Ankara: Alevî İnanç Birliği Vakfı, 2018.

MUSALI, N., “Şah İsmail’in Ağabeyi İbrahim Mirza ve Kızılbaş Hareketi İçindeki Rolü”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu* içinde, ed. Orhan Kurtoğlu ve Ayşe Çamkara Erginer, 2: 219-245, Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2018.

MUSALI, V., “Tezkireciler Hanedanı”, *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Dergisi* 2, sy. 3 (2014): 179-192.

NEVĀÎ, A., *Şâh İsmâ'îl-i Safevî (esnâd ü mükâtibât-ı târîhi hemrâh bâ yâddâştâ-yı tefsîli)*, Tahran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1347.

RÂVENDÎ, M., *Târîh-i İctimâ'î-i İrân*. 8. cilt, 1. bahş, Tahrân: İntişârât-ı Nigâh, 1374.

RUMLU, H., *Ahsenü't-Tevârîh*, 2. cilt, tashîh ve tahşiyiye: Abdülhüseyin Nevâî, Tahran: İntişârât-ı Esâtîr, 1389.

SAFĀÎ, G. A., *Tercüme ve Şerh-i Mugnî'l-Edîb*, 3. cilt, Kum: İntişârât-ı Kuds, 1387.

SÂLÛR, S., “Târîh-nevîsî-i Şâhzâdegân-ı Kâcârî: Nümûneyî ez Nesebnâme-i İl-i Kâcâr, Nümûneyî ez Târîh-nevîsî”, *Peyâm-ı Bahâristân* 2, sy. 7 (1389): 231-252.

STOREY, C. A., *Persidskaya literatura: bio-bibliografiçeskiy obzor v tryox çastyax*, perevel s angliyskogo, pererabotal i dopolnil Y. E. Bregel, Moskva: Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturı, 1972.

Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar, çeviri ve notlar: Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

ŞAH, S., “Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri”, Doktora Tezi, 1. cilt, Marmara Üniversitesi, 2007.

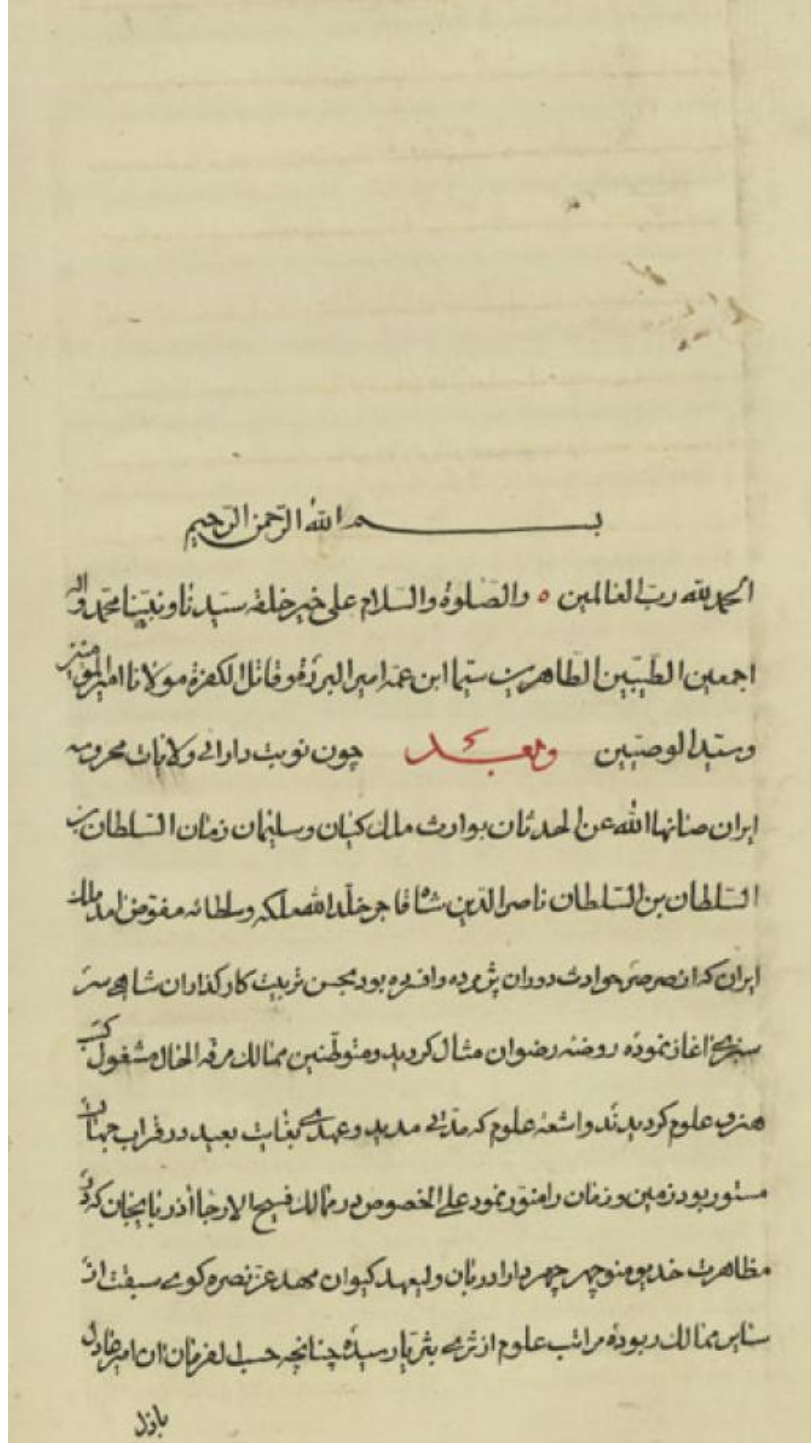
TİHRANÎ, Ebu-Bekr, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

TİMURTAŞ, A., “Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu’l-Bekâ er-Rundî’nin Endülüs Mersiyesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 36 (2015): 217-229.

TOGAN, Z. V., “Sur l’origine des Safavides”, *Melanges Louis Massignon* içinde, 3: 345-357, Damascus, 1957.

TÜRKMAN, İsgəndər bəy Münşi, *Tarix-i aləmara-yi Abbasi*, I cild, farscadan tərcümənin, ön sözün, şərhlərin və göstəricilərin müəllifləri: Oqtay Əfəndiyev və Namiq Musalı, Bakı: Təhsil nəşriyyatı, 2009.

Uzun Hasan – Fatih Mücadelesi Döneminde Doğu’da Venedik Elçileri, çeviri ve notlar: Tufan Gündüz, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.



İmamkulu Mirza Kaçar'ın "Şah İsmail Tarihi"nin ilk sayfası

چونکه این کتاب که مجدوات خود معرود بود در صد و نود و طبع برآمد است با وجودیکه مشا
الیه از زره معرینان حضرت برینا بر غضب شهریار بی زبانه کشید و چون چپا او را بیاسا
و نشانیدند و در سینه کار کرد که شاه در صفا هبش نشان نشان فرموده بود و در کمال
شهر بی با فترت ز یاد از آنها در مردم برآمد و اکثر غلّه و ادویه اصعبان ثقلن و بیار و حبیبی با
بنابران خانان سلیمان صاحبان میرغیاث اللہ بن محمد را که بر وی بود و متول خطا کرد
فرمودند که در این زمانه سنا با عکس نظر نشان بدید و اقبال در این کتاب خواهم بود
چپست که در آن وقت در این وقت ما بنده باید که غلّه خود را از آن بکس اظفر مائز بن شاد
و محضاً جگر فطری از شعله اقرش جمع خلاص کند مشا را در فتم لیسریک نواب شمر و
و بروح حضرت نشان و پادشاه که غلّه در این زمانه نماندند و در کمال غلّه خود را کفاف بناد
و در همان روز مستحق شد که ان ناستد فتم دروغ با کرده و چند بنیاد عمل از غلّه داشته بنا
بر این اقرش غضب جملات و شهنشاد بی شعله و در کمال میرغیاث اللہ بن
میرغیاث غضب خطاب را در دند و خاطر نشان او میزند که
فتم دروغ روح اندر او به لوز منین علی التام
خوردن جز بعضی اهل بیت در لوز خدا
چونکه هر یک از امر قبلا و فرقی
فوق چپا در غلّه او را
ناب کونند التام
خبرچشم
۱۲۹۱

İmamkulu Mirza Kaçar'ın "Şah İsmail Tarihi" nin son sayfası